

BAJAI HONPOLGÁR

Független Város- és környezetvédő lap

1992. november

III. évfolyam 11. (34) szám

Ára: 18,40

A DELY-FÉLE FATELEP A POSVÁNYOS FELŐL (A Tűr 1. Múzeum gyűjteményéből)

BAJA VÁROS LEGNAGYOBB FAKERESKEDÉSE ÉS FATELEPE

Baja, Deszkás utca (volt Dalmady Győző utca és Dr. Alföldi József utca.)

A fatelep tulajdonosa: vitéz Kéderváry Dely Géza, szül. 1859-ben, elhunyt 1946. január 31-én, felesége, szül. Czabaji Horváth Júlianna, szül. 1860., elhunyt 1945. január 13-án. Fiúk: Dely Irnák, 1884-1949., Dr. Dely István 1886-1961 (ügyvéd).

Családtagok: Dely Irnák, szül. Horváth Ilona, 1893-1980, Dely Istvánné, szül. Kollár Vilma, 1890-1960., Dely Ilonka, 1887-1893.

Bővebb család: (rokonai kapcsolat révén) Kabdebő József huszártiszt 1875-1924., Kabdebő Józsefné 1882-1964., Kabdebő Béla 1908-1954., Kabdebő Béláné 1908-1940.

Talpai Kabdebő Béla 1909–1963, Kabdebő Erzsébet 1907–1978, Kabdebő István 1905–1983, Burányi Gyuláné 1906–1990, Dr. Bajai Ernő 1888–1948, Bajai Pál 1925–1961, Bajai Ernőné 1901–1976.

A Baján megtelepedett fakereskedők között Dely Géza nem az első volt, hiszen köztudott, hogy a Duna és a Sugovica sok fakereskedőt vonzott a városba.

Ezek általában a Sugovica mentén telepedtek le, hisz a fa szállítása, úsztatása a Dunán történt. A felvidéki fenyőerdőkből kitermelt fenyőfát tutajai összeállítva, a Dunán úsztatva eresztették le Bajáig, (a tutajozás külön foglalkozás volt) ahol bevontak, a Sugovicán bontották szét és csónakokkal vontatták be a fateleptől távolabbra. (A tutajosokról már a „Honpolgár”-ban megjelent egy tanulmány, Dr. Solymos Ede tollából).

A Sugovica mentén, a Gázgyár után több fakereskedés is volt, sőt még a mai piac helyén is, de mi most csak a legnagyobb bajai fakereskedővel foglalkozunk.

Vitéz Kéderváry Dely Géza a Felvidékről került Bajára a század elején. A hagyomány szerint mindössze egy tutajja érkezett. A mai Deszkás utcába vett telket és itt nyitotta meg fateleptét. (Az utca neve is erre utal).

Családi kapcsolatai és rátermettsége folytán olyan gyorsan tudta gyarapítani telepét, hogy nemsokára fafeldolgozó iremet is létesített. A fateleptelkén építette fel családi házat is. (Deszkás u. 14. sz.).

A fateleptelkén oty gyorsan növekedett, hogy rövid idő alatt kinőtte területét, így a tulajdonos sorra vásárolta meg az utcában lévő még beépítetlen telkeket, az utca 2., 4., 6., 8., 10. szám alattiakat.

Induljunk most el az utca elején és járjuk végig a Dely-féle fatelepet.

A 2. sz. alatt a következőket láthattuk: két lakóépület, egyik az utca elején, a másik háttul. Ezekben lakások voltak. Az elsőben a fateleptelkén dolgozója lakott családjával együtt és itt volt még a teleptelkénél szállása is.

A hátsó lakóépületben a fateleptelkénél dolgozója lakott családjával.

A teleptelkénél, utcán kívül, egy kerekasztalú lovast, a mögött, már a kerítésen belül volt egy fészer, ahol támaszlétrákat készítettek.

Az udvar hátsó részében „L” alakban egy hatalmas, téglaszlopokon nyugvó fészer volt, ahol a már feldolgozott fenyődeszkákat tárolták. (Ez a negyvenes évek elején leégett és újra kellett építeni). De nemcsak a fedett fészer, ami emeletes volt, hanem az udvar is tele volt „máglyába” rakott és osztályozott fenyőárral. A létrakészítő műhely és a fészer között volt egy lakóház, itt lakott Szokolovits Lajos, a Gázgyár egyik részvényese. (Itt és a fészer helyén van ma a Tanítóképző Főiskola Kollégiuma.)

A 4. sz. alatt volt egy lakóépület, ahol szintén a telep egyik dolgozója lakott családjával, – bal oldalon – mögötte kocsiszín, istálló, ahol a tulajdonos parádés lovainak istállója volt. Az istálló mögött szénaatróló volt és egy disznóló. A jobb oldalon volt a fateleptelkénél, előtte egy kút. E mögött egy lakás, ahol a fateleptelkénél tisztviselője lakott. Az épület előtt egy kút volt, ahol a lovakat itatták. E mögött volt a tulajdonos parádés kocsiának tárolója (szánok, hintó, sőt kezdetben még zárt batár is). Utána egy nyitott kocsiszín, a stráfoskocsinak, (mögötte pedig a fuvaroslovak istállója. (Kizárólag muraközi lovakat tartottak fuvarozásra.) A bal oldali istállóban voltak a gyönyörű parádés lovak, két pej, sőt még egy póni is. (Lauli volt a neve és a tulaj kedvence volt.) Az istálló mögött volt a trágyagyűjtő hely és egy WC. Az istállók padlásain tárolták a lovak abrakát, szénát és kukoricát. Az istállók ereszei alatt renetget galambfészkek (kőbli) voltak.

Az iroda személyzete mindössze négytől főtől állt, melynek vezetője Dely Iránkné volt és a tisztviselő is a család tagjaiból kerültek ki.

A 6. sz. alatt a Kabdebő család lakott a jobb oldali épületben, a bal oldaliban pedig a telep egyik dolgozója a családjával. Itt nem volt semmi faanyag, mert a telken hatalmas konyhakert volt.

A 8. sz. alatt egy lakóépület (ún. fételtés) volt nekitámaszkodva a Kabdebők háznak, benne egy telepi dolgozó lakott családjával. Ennek udvarában is egy hatalmas fészer és udvara tele volt feldolgozott fárral. A telek leválasztott kis telkén (szintén a 8-as számot viselte) egy lakóház állt, mely nem a Dely család tulajdonosa volt. Egy Árky nevű katonatiszt lakott benne, kit Erdély visszacsatolása után Brassóba helyeztek. Később Dr. Róna Dezső kórházigazgató orvos lakott benne.

A 10. sz. házhoz érve a következőket láthattuk: jobb oldalán a telken egy lakóépület, melyben két lakás volt. Előtt a fateleptelkénél dolgozója, Újvári Ferenc lakott családjával, a hátsó lakásban pedig a tulajdonos ügyvédje, Dr. Ficsl József. Bal oldalon is volt egy lakóépület, de romos volta miatt 1934-ben lebontották. E terület egészen lebontott a kubik-gödör széléig. Itt tárolták a fenyőpóznákat a jobb oldali fedett fészer alatt. Az udvar nyitott részén pedig az ácsok dolgoztak. Itt ácsolták és magas bakokon fűrészelték a fenyőrönköket gerendává. Ez később a mai piac területén történt. Itt tárolták még a tefelődő léceket. Külön hosszúság és vastagság szerint kötegelve.

A 12. sz. ház Pajor Jozefin ovónő tulajdonosa volt, háttul hatalmas konyhakerttel. A ház lakója volt még Schilling pék is családjával.

Most érkezünk a 14. sz. alá, ahol a tu-

lajdonos vitéz Kéderváry Dely Géza lakott családjával és itt volt a fateleptelkénél központi része is.

Bal oldalt egy épületben lakott Horváth József családjával, aki családi kapcsolaton révén rokonságban volt a Dely családdal. Nemesi család volt, hiszen a Czabagy előnevét is viselte, nemesi címerük még ma is látható a Zombori városháza nagytermében.

Itt volt még a kiskupa mellett egy porta is, ahol Sárkány József portás lakott. Az épület hátsó lakásában lakott Opra József családjával, aki a telep egyik dolgozója volt.

A jobb oldali, hatalmas lakóépület volt a tulajdonos lakása. „L” alakú lakóépület, nagy utcai traktussal, hátrafelé terasszal. Előtte kert, e mögött a baromfiudvar és a mellékhelyiségek (mosókonyha, WC stb.). A terasz előtt egy kút, birsalmafa és egy barackfa.

A főbejárati igen széles volt, hogy a szállító lovasokocsik beférjenek rajta. Ennek bal oldalán egy hatalmas, öreg kőrefa állt.

A bal oldali épület mögött először egy kocsiszín találhatunk, e mögött volt a zárt csónakkészítő műhely. Itt az Iszkeitz asztalos, csónakkészítő dolgozott. E mögött találhatunk a fedett, de oldalt és háttul nyitott ún. „GATTER”-os területet, mely alatt a pince és benne kibetonozott alagutak húzódtak az ún. „transzmisszió” házára. Ezek betonozslopokra állított oszlopok vastagfalúak voltak, rajta nagy szíjtárcsákkal. Erről ágaztak le a gépszák a két gatterhoz és a körfűrészhez.

A nagy gatter előtt volt a lejárát, mely lejtősen volt kiképezve, azért, hogy a gatter által termelt fűrészport a felszínre lehessen talicskázni.

A kis gatter előtt volt egy gumimembrános szivattyú. Ezzel szivattyúzták felszínre a pincében és az alagútban felgyűlemlett talajvizet.

A két gatter előtt keskeny sánpár húzódtott a rönktároló felé. Középen a két gatter között is volt egy sánpár. Ezen lévő sínen futó kiskocsival hordták be a rönktárolóba a gatterok számára a fenyőrönköket. A gőzgépjegységével felhúzott rönkök a középső sánpárról mindig arra a gatter előtti sínpárról lévő kocsira kerültek, amelyiken keresztül a kocsik vágtak fel.

A két gatter különböző nagyságú volt. A nagyobb a vastagabb rönköket volt képes feldolgozni.

A gatter előtti sánpáron két kocsi is volt. A gatterhoz közelebbibe fogták be a rönköket, a mögöttin csupán rögzítve volt. A gatter fűrészszlopai a feldolgozandó rönkök voltak beállítva. Ezeket mindig úgy állították be a nyeles falalpokkal, (hagymavágó deszka alakú volt és különböző vastagságú) hogy a rönk milyen vastagságú deszkát volt képes adni. A gőzgépjegyjelű gatter alul-felül fogas

A FATUTAJOKRÓL HALÁSZNI IS LEHETETT A SUGOVICÁN

hengerek (2–2 db fogta be a rönköket és a fűrészek le-fel mozgással vágták fel a rönköket, amit minden ütemnél automatikusan húzott előre.)

A rönk felvágása után a rögzítőt kiengették és osztályozták a deszkákat, vastagság és minőség szerint. A rönk ún. szélzdeszkáit rendszerint a tűzifa daraboló körfűrészhez vitték, ahol azt feldarabolva drótkosarakba rakták.

A telephely közepén találhattuk a volt iroda épületét, mely raktárnak volt használva. E mögött volt a gépműhely. Itt szalagfűrész, gyalugép, padlódeszkekészítő gép volt. Ez volt az ún. „nutféderező gép” mely nemcsak legyalulta a deszkát, hanem egyik oldalán vályatot vésett a deszkába, a másik oldalán pedig a nutot alakította ki.

Itt volt még a gater-fűrészlapok köszörűgépe is, mely automata volt. A fűrészlapot a két végénél rögzítették egy sínen, mely fölött ferde irányban, fel-le mozgó köszörűkorong le-lecsapott a fűrészpenge fogazására és az automata minden fog után egyel előrébb húzta.

E mögött a gépházat, vagy kazánházat találjuk. Egy hatalmas gózkazán volt, két nagy szíjtárcsával. Fűrészparral fűtődtek. A jobb oldali szíjtárcsa nagy kereke az egyensúly, súlyelosztás célját szolgálta.

A kazánház mögött volt a kazán vaslemezről készült, kb. 15 m magas kéménye.

E mögött volt egy betonból készült gözölökamra. Ebben a tölgyfa padlókat helyezték el – rétegesen – és a kazán által termelt fáradt gőz segítségével – nagy nyomással nyomták be a kamrába – pácolták a tölgyfadeszkákat.

A tulajdonos lakása mögötti műhelyben klumpások dolgoztak. Ezek Apatinból jöttek Bajára. Nyers nyárfarönköket daraboltak fel. Tuskón alakították ki a klumpa méretéhez a farönk méretre vágott részét, majd ezután ölükbé fogva kézi favesővel vájták ki a belsejét. A külső kialakítást vonókéssel végezték. Minden munka kézíerővel történt, a hasítástól kezdve a kifűrészig, a forma kialakításáig. A kész klumpát felfűstölték, hogy szép barna, vörös színt kapjon. Ez a facipő nagy keresletnek örvendett a falusi lakosság körében.

A műhely mögött volt a tűzifakészítő fészker. Ez alatt egy szalagfűrész és egy körfűrész nemcsak a fenyőrönkök hulladékát, hanem a hasábfákat dolgozta fel, aprította tűzifává. A nagy fészkerben tonnaszámba volt a felaprított tűzifa. Ezt mászállás után drótkosarakba rakva a tulajdonos fuvarozta haza a megrendelőhöz

saját lovaskocsijával. De előfordult, hogy a megrendelő vitte haza.

E mögött volt a fűrészportháló fészker. Ez nyitott volt, mert a vizes fűrészportháló úgy összeállt, hogy öngyulladás is előfordulhatott. De a szellős, nyitott helyen ez nem következhetett be. A tároló felett egy nagy göré volt, melyben csöveskucoricát tartottak.

A telep hátsó területe egészen a vízpartig a szétszedett és kivontott tutajok farönkjeinek szárító depója volt.

Baloldalon egy keskeny sínpár lehúzódt a vízpartig. Az ezen közlekedő kis kocsit csőrőlével leengedték a vízbe és a szétbontott tutaj egyik rönkjét ráúsztaták. A csőrőlével történt felhúzás után a magasított tárolóhelyre görgették. Ez a tárolóhely úgy volt kialakítva, hogy a földbeásott kb. 30 cm magas oszlopokra vékony rönkök voltak párhuzamosan bizonyos távolságra egymástól, ezeken görgették végig egymás mellé a rönköket. Erre a magasított tárolóhelyre azért volt szükség, hogy alulról is kapjon levegőt a gyorsabb száradás érdekében.

A tutajokat mindig a Dunán eresztették le és onnan vontatták be a Sugovicára. Itt bontották szétjél öket. Szétbontás után egyenként, vagy párosával (mérettől függően) csónakkal, később már motoros-

csónakkal vontatták be a fatelep alá. Ez az u.n. kubik gödör úgy keletkezett, hogy a „Posványos”-ban téglagyárak létesíttek és innen termelték ki a téglagyártáshoz szükséges agyagot. A bejárást a Sugovicáról a „Vöröshíd” biztosította, melyet sajnos az 1956-os nagy árvíz következtében berobbantottak.

E gödör és a Szenes utca közötti („Kistér”-nek nevezték) területen dolgoztak később az ácsok. Ezek készíteték a fenyőtrónkökből az épületterendákat. (Az utolsó ács a közelmúltban hunyt el, Sársánszky József, a Józsefvárosi temetőben nyugszik.)

A tér a Szenes utca oldalán torkollott a Sugovicába a Kenderes-patak vize, mely a Miklós utca alatt éri el a Sugovicát. A piactér kialakítása miatt a patak torkolata elűnt.

A Deszkás utca 3.sz. alatt lakott Dr. Dely István, ügyvéd családjával. Ő nem foglalkozott a fatelep ügyeivel.

A család tulajdonában volt még a Bajcsy Zs. úton volt, ún. „Király-kert” is, mely gyümölcsös volt, tele alma-, körte-, barack-, szilvafákkal. Ennek helyén van a Távfűtőmű. Továbbá tulajdonosa volt a Szeremle felé vezető országút bal oldalán a „RÉTI-PUSZTA” is.

A telep dolgozóinak létszáma általában 20–25 fő volt. Ezekből a telep területén lakott 10–11 család.

Az utca nevének eredete is arra vezethető vissza, hogy a telep különböző udvarában annyi kászárú, feldolgozott faanyag halmozódott össze, hogy az utcán voltak kénytelenek tárolni. Erre utal az utca szélessége is, a járda és a kocsiút közötti szélesség, gyepes terület.

Bárd László

DR. SCHWALM PÁL KÖNYVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

Dr. Schwalm Pál és felesége számára az elmúlt két évtized az országjárás jelentette: felbecsülhetetlen értékű gyűjtőmunkát végeztek a hazai németiség kulturális értékeinek megmentése céljából. Az alábbiakban az e témakörben eddig megjelent könyvek listáját ismertetjük:

1. Wörterbuch des Dialektes der Deutschen in Vaskut/Südungarn (A vaskúti németek tájszólásának szótára) München, Heim-Druch+Verlag 1979. 405 oldal, kiadta Dr. P. Flach.

2. Grammatik des Dialektes der Deutschen in Vaskut/Südungarn (A vaskúti németek tájszólásának nyelvtana) Heim-Druch+Verlag, München 1980. 170 oldal, kiadta Dr. P. Flach.

3. Dorfgeschichten-Iwre tes lacha onsi Schwowa. (Vidám falusi történetek) Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat, 1981. 145 oldal.

4. Waschkut erzählt und singt (Vaskút mesél és énekel) Kiadta Dr. Paul Flach, München, 1985. Heidech-Druck Wilhelm Schmid GmbH. 442 oldal.

E könyvek megjelenése után a szerző egy tízkötetes sorozatot adott ki „Ungarndeutsche erzählen und singen” címmel. (A magyarországi németek mesélnek és énekelnek)

1. kötet. Kiadta Münchenben 1987-ben Dr. Paul Flach, 451 oldal,

2. kötet. Kiadta Münchenben 1987-ben Dr. Paul Flach, 455 oldal,

3. kötet. Kiadta Münchenben 1987-ben Dr. Paul Flach, 451 oldal,

4. kötet. Kiadta Münchenben 1987-ben Dr. Paul Flach, 452 oldal,

5. kötet. Kiadta Münchenben 1988-ban Dr. Paul Flach, 452 oldal.

6. kötet. Kiadta Münchenben 1988-ban Dr. Paul Flach, 475 oldal,

7. kötet. Kiadta Mainzban 1989-ben Prof. Dr. Wolfgang Kleiber, 453 oldal,

8. kötet. Kiadta Mainzban 1990-ben Prof. Dr. Wolfgang Kleiber, 490 oldal,

9. kötet. Kiadta Mainzban 1991-ben Prof. Dr. Wolfgang Kleiber, 452 oldal,

10. kötet. Kiadta Mainzban 1992-ben Prof. Dr. Wolfgang Kleiber, 457 oldal.

A bibliográfia összeállítása során Dr. Schwalm Pál említést tett arról is, hogy jelenleg új német nyelvkönyvön dolgozik, amelynek 142. kizáratos oldaláig jutott el, és hogy egy korai munkájának elvesztését még most is nagyon sajnálja.

Kiegészítő megjegyzések más tárgyú munkáiról:

– 1948-ban tanítványai számára megírta a 452 oldalas „Magyar Irodalomtörténi Jegyzetek” c. kéziratot munkáját, kiadására lehetősége nem volt.

– 1964-ben a német nemzetiségű tanulók részére megjelent a „Lesebuch für die I. Klasse der deutschsprachigen Gymnasien in Ungarn” c. tankönyve. Budapest, Tankönyvkiadó Váll. 160 oldal.

– Feleségével együtt készítették el 1981-ben a Németnyelvű gimnázium tanulói részére a „Liedersammlung für die deutschsprachigen Gymnasien in Ungarn” c. könyvet. Tankönyvkiadó Váll. Budapest, 81 oldal. Eddig három kiadást ért el.

– Kézdeményezésére és NDK lektorok segítségével sokévi munka árán adhatta tanítványai kezébe a „Deutsche Sprache” c. német nyelvtankönyvet, amely Berlinben jelent meg 1971-ben a Volk und Wissen Verlagnál. 288 oldal.

– Hosszabb tanulmányt írt Tóth Kálmánról, Hódásghy Béláról.

– Több cikke jelent meg magyar és német nyelven hazai és külföldi folyóiratokban és napilapokban.

–Machet auf das Tor! (Nyissatok kapu!) Megjelent Bécsben 1991-ben. Az Österreichische Landsmannschaft és az Allegemeiner Deutscher Kulturverband kiadása.

1938–1942-ig a Pázmány Péter Tudományegyetemen dolgozott Thienemann

Tivadar Prof. megbízásából a „Landflucht” (Menekülés a faluból a városba) c. témán, amely munkával már akkor doktorálni szeretett volna. A munkába többek között Spengler „Untergang des Abendlandes” (A Nyugat alkonya) c. művének gondolatait, jóslatait is beépítette.

A kész kéziratot bevonulása előtt a Collegium Medicumban, ahol öt évig lakott, más könyveivel együtt egy faladába csomagolva hagyta vissza.

Amikor 1947. januárjában a Köztelek u. 3. szám alatti Collégiumban – háború és fogság után – megpihenni szeretett volna, annak helyén már csak romokat és bombatöredékeket talált.

Pali bácsi úgy van ezzel az elvesztett értékes kézirrattal, mint a juhász, aki nyáját legelteti, de fáján csak az elvesztett kisbárányra gondol...

Schmidt Antal

(Ezek a könyvek kereskedelmi forgalomba nem kerültek. Baján megtalálható a Türr István Múzeumban és a Városi Könyvtárban, de fellelhető az ország jelentősebb könyvtáraiban is.)

Művészi képeslap

Szent Ritáról

A pap-festőművész Prokop Péter templom-díszító kezenyomát (freskó, mozaik, olajfestmény) sok templom őrzi Magyarországon és néhány a nagyvilágban is. Baján a Belvárosi templom oldal-szárnyában kialakított Szent Rita kápolnát is Prokop-festmények díszítik. 13 olajkép mutatja be Szent Rita történetét, akinek szentté avatása hivatalosan 1900-ban jeleződött be, de már ezt megelőzően is életvitelével nagy tiszteletet váltott ki a hívők körében.

A sorozat egyik darabjáról most színes képeslap készült, amely a Belvárosi plébánián kapható.

A BAJAI VÍZ- ÉS CSATORNAHÁLÓZAT TERVEI

II.

A vízvezeték és csatornaépítést nem hogy nem fejezték be 1929-ben, de hozzá sem kezdtek. Felmerült viszont egy olyan probléma, melyen évtizedekig vitáztak és még ma is jutottak nyugvópontra, ez a Sugovica folyóvízvétele.

Egy társas vacsorán, hol a polgármester is jelen volt, Willmann János földbírtokos volt városi tisztá métrék elmondta elgondolását, majd megjelentette a Bajai Újságnak.

Ezzel robbant a bomba. Az elképzelések szerint, mert konkrét tervek még nem voltak, a szennyvízcsatornát a Dunába vezették valahol a hajóállomás környékén, egészen a sodorvonallig, ez 700 ezer forintba kerülne. Willmann János azt javasolta, hogy nyissák meg a Sugovica szeremlei ágát, tegyék folyóvízzé és a csatornát a szeremlei ágba kössék be. Szerinte ez lényegesen olcsóbb lenne. Az eliszapolódott szeremlei ágból egy megfelelő mélységű és szélességű vezérárkot kellene ásni, ezt inségmunkásokkal el lehet végezteni és ha a zárógátat kinyitják, a víz ereje kimosná magának a megfelelő medret. Ezzel a Sugovica élővízzé válna, megszűnne az állandóan kifogósodó bacilustanya, a nyári bűz, poshadás. Az elképzelés tetszetős, még a szakemberek is két párta szakadtak. A csatorna-bekötési elképzelést elég hamar megcáfolták, de az élővízzé tétele ma is szőnyegen van.

Nagy Márton városi műszaki tanácsos a Független Magyarországnak választotta a csatorna-elképzelésre. Szerinte a tervek még nincsenek készen és a döntést a szakmai tervekéről majd a Népjóléti Minisztérium mondja ki.

Minden csatornának eszére van szükség. Feltevé, hogy a bajai szennyvízcsatorna a megyeházától indulna 2 m mélységben, - Kiscsávoly, Katonaváros, István gyerep, Szentistván nincs is benn - és a gyepmesteri telepnél torkolna a Sugovica-ba, méterenként 2 milliméteres esséssel, a torkolatnál már majdnem 5 méter mélyen lenne. A másik probléma, hogy a Sugovica éppen nyáron kevés vizet szállít, a szennyvíz nem higulna. A számítások szerint a 15 ezer lakos és néhány üzem másodpercenként 50 liter

szennyvizet termelne, a Sugovica viszont nyáron legfeljebb 300 liter tud szállítani, ami hatszoros hígulást jelent, a kfvánatos pedig a húszszoros lenne. A csatornának a Dunába való vezetését és is indokolja, hogy a terep arra lejt.

A későbbiek során a fűrődváros megállomási a Pandúr szigeten át akarják vezetni a csatornát, hogy a fűrődvásra alkalmas partszakasz alatt érjen a Dunába.

Ezzel a csatorna nyomvonal le is került a napirendről, annál többet foglalkoztak a Sugovicával. Maga Willmann, hogy tervehet támogatást és szakvéleményt szerezzen, felkereste a bajai származású Szentgáli Antal vízmérnököt, a Közmunka Tanács volt alelnökét, aki a Bajai Újság 1929. március 6-i számában közölte támogató véleményét. Szerinte „a Sugovicát elejétől a végéig feltétel nélkül folyóvá kell tenni!” Jelenleg állóvíz, s ennek következményei:

1. A Nagyduna hordalékát lerakja, „a medret fokozatosan feliszapolja, különösen a kiágazási pontnál”,

2. A csatornák szennye összegyűlik a mederben, fertőz.

3. A zsilip előtti részt is eliszapolja.

Ezzel szemben, ha folyik:

1. Lassabban fog eliszapolódni.

2. A bacilustelepelt kimossa.

3. A zsilip előtt nem iszapoldódik el.

4. Közlekedési út Szeremlelől Bajára.

Megoldásnak javasolja, hogy a szeremlei ágat megfelelő méretű és mélységű árok formájában ássák ki, a Sugovicát kotorják ki, a Tűr csatornát (Tejst) zárják el és a szeremlei elzárást nyissák ki, s akkor „üde, jószagú, friss dunavíz fogja a bajai magas part alját mosni!”. A Tűr csatornára nincs szükség, a zsilip elég vizet kap a Sugovicából is, viszont az elzárással a vizet a főágba szorítanák, hogy minél jobban folyjon.

Az újság szerint azért vetik el a tervet, mert „a műszaki indokok felett álló érdek a döntök és hogy a város csatornázását a városi lakosok fogják megfizetni, s így a városra alig marad költség.” A guruló aranyoldorok örömléti csendesége szomorú nóvává lesz és attól tartok, hogy az adófizető fejéstechnék maholnap a nyakára kerül a sor - akkor pedig Bismark szerint is - tovább fejni nem lehet.” (Megjegyzésre érdemes megállapítás)

Rövidesen olvashatjuk az ellenvéleményeket is. Fehér Jenő ny. városi műszaki tanácsos szerint 1926. június 27-én az árvíz átszakította a mederzáró gátat és elsöpörte a gátba épített zsilipet is. A Ka-

marásdunában eleven víz mozgott. Újon-gott a város. A Tűr-gát (szeremlei elzáró gátja) átszakadás előtt a Sugovica feneké átlagosan 1 m-es állott, ami azt jelenti, hogy a 0 vízszíne alatt 1 m-re volt. A gát-szakadás után két hónappal a fenék +1 m-ig iszapoldott föl, tehát a 0 víz fölé emelkedett 1 m-rel. Tehát a szabad hőm-polygés után két hónappal nagyobb volt az iszapoldás, mint 10 év alatt. Ennek az a magyarázata, hogy ha két mederpart között azonos a magassági különbség, de az egyiknél hosszabb az út, ott lassabban folyik. A Sugovica hossza 13 km, míg a Dunáé - a két torkolat között - csak 10 km, tehát a Sugovica iszapoldódik. Ebből következik, hogy Willmann elmélete, hogy a Sugovica maga mossa ki a medrét, nem következne be. Egyébként is a szeremlei ágból egy 2 m fenékszélességű árok ki-ásásánál 192 ezer köbméter földet kellene kiemelni, ami legalább 300 ezer pen-gőbe kerülne.

Hasonló véleményem volt Böröz Mihály is: a szeremlei gát kinyitásának nem az 1870. XXXIV.t.c. az akadály. 1926. június végétől, mikor a gát átszakadt, az 1928. év eleji helyreállításig, tehát másfél év alatt „a hőmpolygő Duna víze” kétszer annyi iszapot rakott le, mint az 1910-i kotrástól 1925. végéig 15 év alatt. A 15 év alatt a fenéknívó csak egy métert emelkedett, ami évi 6,7 cm. Az 1929. januárjában mért 2 m emelkedés évi átlaga pedig 133,3 cm. Tehát ez a nagymértv iszapoldás éppen arra az időre esett, amikor folyt a Sugovica.

A Nagyduna esése a 10 km-es szakaszon 490 mm, a Sugovicáé majd 13 km-re csak 39,2 mm. A lassúbb folyással a Nagyduna telítettségét nem tudja megtartani, tehát lerakja. Kisöprésre csak akkor lehetne számítani, ha nagyobb sebességet tudnának adni, de ez gyakorlatilag lehetetlen, ugyanis a torkolat alatt duzzasztani kellene a Dunát. A vezérárk kiásása is rengetegbe kerülne és az első árvíz után kezdhetnék előlrol.

Willmann válaszolt az ellenvetésekre. Szerinte az 1926-1929. közötti nagymértv eliszapolódás oka nem a Sugovica 3 km-es hosszabb volta, hanem az árvíz nagyobb víztömege és az, hogy a szeremlei ág már el volt iszapoldóva, a magasabb fenékszínt fogta meg az iszapot. A javasolt vezérárk ezt akarja megnyitni, esése lenne a víznek és ez nagyobb erő, mint amit az átemelő telep képviselt a zsilipnél. Nem bágerozásra gondolt, mint kritikus, hanem az olcsó inségmunkásokra. A további iszapoldás ellen a megfelelő mederméretet kell csak kiszámítani, megkeresni. A Tűr-átvágtást (Tejst) pedig zsilippel ellátva téli kikötőnek lehetne használni.

A Willmann féle tervvel a törvényhatóság bizottság többször is foglalkozott. Nagy Márton referál a szakvéleményekről, melyek kedvezőtlenek. Ha megvaló-

A SUGOVICA, SZÉPSÉGES KORÁBAN (A Türr István Múzeum gyűjteményéből)

sítának, háromszor annyiba kerülne a fenntartás, mint jelenleg.

A referálás alatt közbeszólt Bajai Péter: „Igenis, folyna a víz!” – mire egy hang: „Péter bácsi, mint kocsmáros, csak ismeri a vizet a keverési arányból!” – Dely Géza azt javasolta, hogy egy bizottság vegye kézbe az ügyet, járjon utána, ne pedig végnélküli vitákba fulladjanak.

Cáfolják azt a vádat, hogy azért támogatják a csatorna eredeti tervét, mert ugyanis a lakosság fizeti meg az árát.

Megoldást nem találtak a vita a következő évben is tartott. Mindenki elismeri, hogy szükség lenne a Sugovica rendezésére, csakhogy annak a Ferenc Csatorna Rt. a „gazdája”. Böröcz Mihály m. kir. folyamterméknökség műszaki tanácsosa szerint a rendbehozatal a Ferenc Csatorna Rt. kötelessége lenne. Az I. világháború előtt törődött is vele, csakhogy Trianon után a csatorna nagyobb része Jugoszláviához került. A békeszerződés kötelezi Magyarországot, hogy nem zárhatja el a vizet, de arra nem, hogy milliók befektetéssel biztosítsa azt. A csatorna hossza 240 km, ebből Jugoszláviára 207 km esik, nekünk maradt 33 km.

Jugoszlávia vállalta volna a költségek 6/7 részét, de a végén semmi garanciát nem adtak arra, hogy ki is fizetik. Így a tárgyalások megszakadtak. 1909. óta a kotrást az állam vette át. A pillanatnyi megoldás az, hogy a Sugovica torkolatát át kell helyezni, hogy sarkantyúba ütközzék a hordalékokot hozó víz. A Kamarás Dunát egész terjedelmében kotortatni kell, 290 ezer köbméter iszapot kell eltávolítani, ami 818 ezer pengőbe kerülne. Három méter vastag iszapréteget kell eltávolítani, melynek egyharmada 1909. és 1926. közt rakódott le, kétharmad pedig 1928. nyaráig, míg a víz folyt. Végül úgy akadályozták meg a további eliszapolódást, hogy a Földművelésügyi Minisztérium utasítására helyreállították a szeremei zsilipet. A torkolatáthelyezéssel kell a télikikötő építését összekötni.

A Népjóléti Minisztérium is biztosította a várost, hogy mindent elkövetnek, hogy a Sugovica közegészségügyi szempontból elfogadható legyen, de amíg a város csatornázása nem oldódik meg, a veszély mindig fennáll, akár kotornak, akár folyóvá teszik a Sugovicát.

A város szerint 1945-ben jár le a Ferenc Csatorna Rt. koncessziója, addig el kell halasztani a végleges megoldást.

Bernhart Sándor az új polgármester is úgy látta 1937-ben, hogy a csatornázással szűnik meg csak a Sugovica szennyezettsége. Mikor 1938-ban Reményi Schneller Lajos pénzügyminiszter Baján járt, többek között a halászipartársulat küldöttsége is felkereste, s kérték a Sugovica évenkénti kotrását állami kotrógépekkel, vagy ha ez nem lehetséges, egy vezérárok létesítését, hogy a víz ne legyen poshadt, mert a halak elpusztulnak a bárkákbán. A miniszter persze megígérte közbenjárását.

Bernhart is sürgeti, különösen a Türr-átvágásban és zsilip beépítését a Türr gátba, hogy a poshadó vizet elevenebbé tegyék.

Hogy kinek volt igaz, s mi a megoldás – nem lévén szakember – nem tudom. Érdekes viszont az, hogy a többéves vita alatt egyetlen egyszer sem magyarázták meg azt, hogy évszázadokon át – kotrás nélkül – hogy volt folyóvíz a Sugovica.

BAJAI ARCKÉP CSARNOK

MISKOLCZY DEZSŐ

(1894–1978)

Apai ágon nagyszülei – Miskolczy Pál és Brecska Ilona – jánoshalmi földművesek. Az anyai ág felmenő ősai kiskunhalmi származású iparosok. Dédapja a kefézőmesteri, nagyapja – Nagy Czirok Sándor (felesége Ludvig Mária) – a gépész foglalkozást űzte.

Édesapja, Miskolczy Ferenc (1866–1950) földművesként kezdett dolgozni. Katonai szolgálata idején – mint továbbképzésért altszáz – magánúton négy középiskolai osztályt végzett. Amikor számvívó huszár őrmesterként leszerelt, egy telegkönyvvezetői tanfolyamra járt. A budapesti törvénytudományokról került Bajára, irodavezető lett a Járásbírószágon. Évtizedeken át dolgozott itt, irodafőosztályként ment nyugdíjba. Élete végéig képezte magát, különösen a természettudományok érdekelték. Ilyen témákban publikált – pl. a fajgyűmölcsökről – és társaszerzőként is szerepelt. Ismeretét főleg a méhészkedés terén érveltesítette. Megalakította a „Bácskai Méhészeti Egyesület”-et, a magyar méhészek között országos szaktekintélyt szerzett.

Édesanyja, Nagy Czirok Ilona (1876–1915) fiatalon, 39. éves korában meghalt hashártyagyulladásban. Atyja 1918-ban újból megnősült, kalocsai születésű özevegycet, Katona Erzsébet Máriát (1878–1970) vette feleségül. Első felesége négy fiúgyermeket hagyott hátra. A legkisebb Lászlót (Baja 1900–1974, New York) akiből építészemérnök lett, Kossuth-díjat is kapott, Ferencet (Vác, 1899–) aki rajztanárré és képzőművész, városunk díszpolgárja, Sándort (Baja 1896–1916 Brezla) aki okleveles kertész volt és az orosz harctéren vesztette életét az első világháborúban.

Az elsőszülött fiú Miskolczy Dezső, Baján született 1894. augusztus 12-én. Elemi iskolába Vác városban járt, valószínűleg ott iratkozott be a gimnázium első osztályába is. Másodikos gimnazistaként a Bajai Ciszterci Rend Katolikus Főgimnáziumában az 1904/1905-ös tanévtől folytatta tanulmányait. Nem volt kiemelkedő általános tanulmányi eredménye, de 1911-ben jelesen érettségizett. A bajai gimnázium zeneiskolájában a

cimbalmozást igyekezett elsajátítani és nyolcadikos korában az iskolai évszázó ünnepélyen tárogatón is játszott. Hetedikésként az egyik iskolai alapítvány húszkoronás aranyát, nyolcadikosként pedig – kiváló szavalóként – az iskolai szavalóversenyre kitűzött díjat nyerte el. Nemcsak verseket mondott, 1911-ben dr. Tornyai Ányos tanár Tinódi című háromfelvonásos, énekes, zenés ifjúsági színművének címszerepét is alakította. Az egykori iskolai évkönyv kiemeli a 27 szereplő és 39 statisztiza sorából. „Különösen kimagaslott a szereplők közül Tinódi alakjának megszemélyesítője Miskolczy Dezső VIII. o. tanuló, aki a színpadon egészen otthonosan mozgott a pompásan játszott és énekelte.” Ugyanebben az évben a gimnázium önképzőkori pályázatán „Achilles és Aeneas pajzsa Schiller „Glocke”-ja Párhuzam (Eredeti műfordítások mellékletével)” című dolgozatának jutalma tizkoronás arany volt.

Orvosnak készült. Egyetemi tanulmányait 1911. őszén kezdte meg Budapesten az orvosi karon. Első vizsgáit 1913-ban tette le, majd 1914. április 1-én bevonult katonának az előírt önkéntesi idő letöltésére. Közben az első világháború kitörése okán a császári- és királyi 23. gyalogezred katonájaként 1914. októberében az orosz frontra vitték. Ott egészségügyi szolgálatot teljesített. 1915. áprilisában megbetegedett, kórházba ke-

rült. Felépülése után betegszállítót vonathoz kapott egészségügyi zászlósként beosztást, ahol 1918. tavaszáig szolgált. Ekkor tanulmányi szabadságot kapott, egy fél éves rövidített tanfolyamot hallgatott a budapesti egyetemen, majd ismét bevonult gyalogezrednek egyik menet-zászlóaljához. Ott zászlóaljorvosként teljesített szolgálatot. Csapategységét 1918. nyarán a szerb határra helyezték, de ott már nem vettek részt harcokban, mert fegyverszünet kötődött. 1918. októberében szerelt le tartalékos egészségügyi hadnagyként Baján.

Folytatta egyetemi tanulmányait és 1919. augusztus 9-én orvosi diplomát kapott.

Már 1913-ban bejáratos volt a Budapesti Agyszövetési Intézetbe, ott Schaffer Károly – a magyar agykutatás megalapítója – mellett az idegrendszer finomabb szerkezetét tanulmányozta és később is folytatta ezirányú törekvéseit. 1919. őszén díjazás nélküli gyakornokként három hónapig a belgyógyászati klinikán tevékenykedett és Schaffer professzor – aki az Erzsébet szegényház kórházának igazgatói tisztségét is ellátta – egy megüresült alorvosi állásra kinevezette. Itt volt alorvos 1921. szeptember 1-ig és a kórház ideg- és elmeosztályának orvosi feladatait is ellátta.

1921. szeptember 1-től a Budapesti Egyetem Orvosi Karának Agykutatási Intézetében egyetemi gyakornokként dolgozott – ahol pontosan egy év múlva tanársegéd lett – majd 1926-tól az Egyetem Ideg-és Elmekortani Klinikáján.

Az 1924/1925. évben egy Rockefeller-ösztöndíjjal Madridban volt tanulmányút a világhírű Santiago Ramon y Cajal, Nobel-díjas spanyol idegkutató intézetében, az Instituto Cajal-ban. Ottani kutatásainak eredményét két dolgozatban adta közre.

A budapesti egyetem tudományos tevékenysége alapján 1929-ben magántanárnárává képesítette.

1930. augusztus 12-én neveztek ki a Szegedi Egyetem Ideg-és Elmeorvószati Klinikájára egyetemi nyilvános rendkívüli tanárnak, ahol a tanszék keretében Agykutatási Intézetet szervezett és biológiai laboratóriumot is létesített. Számos tudományos dolgozat készült el itt saját maga és munkatársai szellemi produktumaként.

1931. szeptember 7-én nőtült meg először. Városunkban az érseki hatóság en-

gedélyével a zárdatemplomban oltárhoz vezette dr. Borbív Ferenc bajai polgármester lányát, Borbívó Márta Klárát. Amikor tőle 1940. október 21-én elvált, volt felesége Szent-Györgyi Albert, Nobel-díjashoz ment feleségül.

Első házasságából született Gábor fia, akiből gépészmérnök lett és Amerikában él, valamint Orsolya Ilona lánya, akit Roman Jan lengyel származású építész vette nőül és szintén Amerikában lakik.

1934-ben Oscar Vogt világhírű agykutató meghívta a berlini egyetem kutatóintézetébe klinikai osztályának vezetésére, de – akkor már egyre inkább erősödő faji uszítások légköre miatt – ezt nem fogadta el. 1935-ben hívták a budapesti egyetem Ideg-és Elmeklinikájának tanszékére. A minisztérium ezt nem hagyta jóvá, megfontolásra visszaküldte. Amikor az orvosi kar újból őt javasolta, pályázatot írtak ki. Az egyetemi tanács első helyen egyedül őt ajánlotta kinevezésre, mégis a debreceni Bendek professzor került oda.

1935. július 6-án kineveztek nyilvános rendes egyetemi tanárrá. Amikor a bécsi döntést követően a szegedi egyetem Kolozsvárra költözött, 1940-ben átvette a kolozsvári Ideg-és Elmeklinika vezetését. Az itt készült tudományos dolgozatokat – 1943-ig 19 kötet jelent meg – szétküldték a világ hasonló kutatóintézeiteihez. A kolozsvári klinikán munkakörét a hadiesemények hatására sem hagyta el. Szembeszállt a nyilas kiürítési rendelettel, megtartja ezzel a magyar egyetem folytonosságát. 1944. október 12-től a magyar egyetem és az idegklinikai foly-

tatta működését. Amikor 1945. június 1-én megalakult a romániai magyar nyelvű egyetem, szerződéses egyetemi tanárként nyert alkalmazást.

A Bolyai Egyetem Orvosi Kara Marosvásárhelyre került. Ott az Ideg-és Elmeklinikát kezdetleges helyzetéből méltó otthonhoz juttatta és az új klinikán idegsebészeti osztályt is létesített. Ennek kezdetei, az általa 1941-ben szervezett kolozsvári idegsebészeti osztályra nyúlnak vissza, ez volt akkor Magyarország első ilyen intézete. A Bolyai Egyetem Orvosi Kara orvostudományi intézetét fejlődött, ahol ideg-és elmekórtant adott elő kinevezett tanárként. 1949–1953 között az endokrinológia (belső elválasztási mirigyek élet-és kórtanával foglalkozó tudományág) tárgykör oktatását is bevezette, ehhez 300 oldalas magyar nyelvű jegyzet írt.

1946-ban ismét megnősült, feleségül vette özvegy, gróf Toldalagi Józsefné, született Béli Zsuzsannát. Felesége gyermekeit, Zsuzsannát és Orsolya-Kunigundát örökre fogadta. Az előbbi vegegyzmérnök, az utóbbi ideggyógyász lett. Második feleségének apja, gróf Béli Kálmán volt. Béli Kálmán erdélyi főnemes leszármazottja, akit Apafi Mihály erdélyi fejedelem uralkodása alatt összeesküvéssel vádoltak. Törökországban Apafi kívánságára fogva tartották és ott is halt meg Konstantinápoly Jedikula börtönében. Anyja báró Wesselényi Pálma, báró Wesselényi Miklós dédunokája. A jobbgyéfelszabadító és a román-magyar testvériséget hirdető és szobra Zilahon

áll. Második feleségének mindkét felmenője haladó eszméket képviselt. Ebből a házasságból egy gyermek született, Ambrus fia, akiből francia-történelem szakos tanár lett.

1946-ban ismét hívták haza a budapesti egyetem Ideg-és Elmeklinikai tanszékére, de a minisztérium a meghívást nem hajította végre arra való hivatkozással, hogy nem lenne helyes kiemelni marosvásárhelyi munkaköréből. 1955-ben Debrecen kérte az ottani ideg-és elmeklinika vezetésére. Ezt meg ő nem fogadta el, mert háltalanságnak tartotta volna, ha otthagyja a magyar autonóm területen akkor létesített akadémiai tudományos kutatóintézetet, amelynek vezetőjévé tette.

1964-ben – miután a két ország között fennálló egyezmény alapján húsz éven át teljesített szolgálatot Marosvásárhelyen, mint szerződéses egyetemi tanár – szeptember 23-án jelentkezhettek Budapesten az Egyetem Orvostovábbképző Intézetében a neurológia tanszék vezetői feladatainak ellátására. Csak akkor tért haza, amikor már biztosítva látta a marosvásárhelyi újonnan alapított akadémiai kutatóintézet sorsát, amikor már felesége meghalt.

Huszonöt éves tevékenysége Erdélyben, amit a magyar nemzetiségért és a velük együttélő románokért is tett, az többek között Apácai Csere János, Szenczi Molnár Albert, Misztófalusi Kiss Miklós, vagy Pápai Páriz Ferenc hatásától hasonlítható. Két évtizedig, mint magyar állampolgárságú professzor, saját hírnevével, tekintélyével és munkásságával fémjelozte a marosvásárhelyi intézetet. Szolgált mindaddig, ami Erdélyben és Romániában haladó volt. Az akkor még igen vidékies Marosvásárhelyre is elköltözött. Sorsa ebben Apácaiéra emlékeztet, aki Hollandiából hazatérve kénytelen volt Kolozsvárt elhagyni és Gyulafehérvárra ment kisiskolásokat tanítani.

Budapestben tovább folytatta működését, amíg 1969. június 30-án nyugdíjba nem ment 75 éves korában, de tudományos tevékenységét nem hagyta abba. 1969. szeptemberre őta tanácsadó professzora a baleseti klinikának. 1965. óta tagja volt az „Ideggyógyászati Szemle” szerkesztőségének, 1973. óta az „Orvostudomány” című folyóirat szerkesztőbizottságának.

Amikor felesége elhunyt és hazajött Magyarországra, magával hozta néhai nejeinek rokonát – aki feleségét hosszú betegségének ideje alatt ápolta – hogy Baján élő idős mostohaanyját is gondozásba vegye. Annak halála után pedig már nyugdíjasként feleségül vette Huszár Erzsébet bárónőt, aki még a professzor előtt meghalt.

1978. december 30-án, életének 85. évében hunyt el Budapesten. Elvezetése a hazai és nemzetközi tudományos életben,

A SUGOVICA KÖRNYEZETÉT A HARMINCAS ÉVÉK VÉGÉN
RENDEZTÉK UTOLJÁRA

a neuropszichiátriai és neuropatológiai tudományban pótolhatatlan. A Magyar Tudományos Akadémia, az Egészségügyi Minisztérium és az Orvostovábbképző Intézet a kiváló tudóst saját halottjának tekintette és 1979. január 10-én temették el Farkasréten.

Miskolczy Dezső a budapesti egyetem kiváló professzorainak neveltje. Másodéves egyetemi hallgatóként kezdte meg idegészvettani kutatásait Schaffer Károly professzor mellett. Tanítvány, munkatársa volt 1919–1930-ig. Itt bontakozott ki alkotótevékenysége, innen indult el és teremtett iskolát Szegeden, Kolozsváron, Marosvásárhelyen és itt töltötte nyugdíjas éveit is az Orvostovábbképző Intézetben.

Már a Nobel-díjas óriás, Santiago y Cajal megállapította róla, hogy „... a neurológiai kutatások terén kivételes tulajdonságokról tett bizonyosakat az agyvelő ép és kóros szövettanának legnehezebb kérdéseivel is hivatott foglalkozni...”

A kutató tudós munkája valóban nagyserű eredményeket hozott, ismertetésére, azok közérthető népszerűsítésére nem vállalkozhatok. „A fertőzés és az örökletes idegrendszeri elváltozásokkal, valamint a skizofrenia szövettanával foglalkozott” – írja róla röviden summázva az 1990-ben megjelent Akadémiai Kiselekt. Tudományos munkássága kiterjed az ideg- és elmegyógyászat számos más területére is, a magyar neurológiában és pszichiátriában hatvan éves fejlődésnek volt aktív részvevője.

Munkásságának eredményeit monográfiák, tankönyvek őrzik. Könyvekben megjelent főbb művei: *„A haladotabb kor örökös elmebetegségei”* (1936), Schaffer Károly tanítómesterével együtt két monográfiában foglalta össze tapasztalatait *„Anatomische Wesensbestimmung der hereditär-organischen Nerven-Geisteskrankheiten”* (1936) és *„Histopathologie des Neurons”* (1938). Kramár Jenővel és Csajágyi Mártával a dysenteria okozta elváltozások leírását adták közre 1940-ben. A Bukarestben 1957-ben kiadott *„Morfopathologia sistemului nervos”* című könyv két fejezetét írta meg. 1969-ben szerkesztésében jelent meg *„A bel-és ideggyógyászat határterületei”* című munkája. *„A múlt magyar tudósai”* sorozatban pedig Schaffer Károlyról írt könyvét 1973-ban adták ki.

A magyar és külföldi folyóiratokban, szaklapokban megjelent közleményeinek, cikkeinek és a tudományos társaságokban előadott kéziratának száma 157-re tehető.

Alkotásai megmaradnak akkor is, ha eltávoznak az emlékezők sorából azok is, akik ismerték.

„Előadásai felejthetetlenek voltak, mert ezeket áthatotta a krisztálytisza gondolkodás, a kifejezés világossága, a reá jellemző árnyaltság, a mindent átítatott

egyetemes műveltség mellett a szerénység és az anyanyelv féltő tisztelete. Pedig az akkori egyetemi karban a legtekélyesebben ő beszélt idegen nyelveken és talán éppen ezért beszélt és írt irodalmi magyarul.” – mondta róla emlékezve Hunyády, egyik erdélyi tanítványa és munkatársa.

Erdélyben a magyar szellemi élet egyik vezetője volt. Szegény humanista, de meg nem alkuvó és diplomáciai érzéssel megáldott magatartású a román vezetők is értékelték. Jó kapcsolatokat alakított ki írőkkel és művészekkel is. Gazdag személyiségére jellemző volt az önfeláldozás, elfogadta a nehézségeket. Mindenben meglátta az értéket, segítőkész volt, barátaival a kapcsolatot folyamatosan tartotta. Gondolkodó és áldozatos kész munkatársakat tudott nevelni, és minden időben ember tudott maradni.

Prof. dr. Juhász Pál mondta róla a temetésén: „Megbeszéléseken és vitatüléseken, véleményserűken érvekkkel és tényanyaggal vett részt, de nem próbált meggyőzni, hanem sokkal inkább finom és körültekintő kérdésekkel kényszerített mindenkit töprengésre, gondolkodásra, esetleg álláspontja feladására, az ő álláspontjának elfogadására, ahhoz történő közeledésre. Tudott kérdezni, mert átütött a vele szemben állón, tudásával és emberismeretével mások helyzetébe bele tudta képzelni és élni magát.”

Tariska István írta halála után emlékiratát: „Miskolczy emberi természeté, érdeklődése a természet, a történelem, a társadalomtudományok és a zene iránt csodálatos volt. Aligha tudnék elképzelni ennire agressziótól mentes, okos emberi jóságot, aki mégis olyan tudományos vezetői magaslatra ért fel, mint ő volt, aki mindig példamutással serkentett, alkotott és fejtelt meg. Úgy elemezte az emberi jelenségeket, hogy mindig a jó oldala felől közelítette meg. Zeneismeretét agg köré megőrizte és 75 évesen is szép hangzással szólalt meg kezében a gitár preklaszikus és renaissance hangzatai.”

Tudományos munkásságának értékét és közéleti tevékenységét méltányolták. A Magyar Tudományos Akadémia 1939-ben levelező, 1946-ban rendes tagjává választotta. Rendes tagsága szünetelt romániai tartózkodása folytán 1949-ig, majd tagságát 1958-ban visszaállították. Székfoglalókat „A neuron-elmélet kortáni megvilágításban”, és „A kisagy kéreg idegvezetődesiről” címekkel tartott. 1956-ban lett a Román Akadémia tiszteletbeli, majd rendes tagja. 1952-ben Budapestben az orvostudományok doktora címet kapta meg, majd 1954-ben a bukaresti legfelsőbb diplomabizottság adományozta számára ezt a tudományos fokozatot. Romániában 1954-ben a Munka Érdemrend II., 1955-ben és 1956-ban a Munka Érdemrend I. fokozatával tüntet-

ték ki. 1964-ben emlékérmert kapott. Ugyanebben az esztendőben odaítélték számára a legnagyobb kitüntetést, ami akkor a tudomány terén adható volt: a Román Népköztársaság Csillaga Érdemrend Rendje I. Osztálya a gyémántokkal. Magyarországon 1936-ban Kaczinvszky-emlékérmert, 1948-ban Balassa-emlékérmert, 1969-ben Sempelweis-emlékérmert kapott. A Munka Érdemrend arany fokozatát 1967-ben és 1969-ben adták meg számára. 1973-ban az Állami-Díj II. fokozatát adományozták életművéért, az elme-és idegkért – különösen az elme-és idegbetegségek korszüvetvettana – terén kifejtett kutatómunkájáért és klinikai tevékenységéért, majd 1974-ben a Magyar Népköztársaság Zászlórendje II. fokozatát.

1938. óta tagja volt a hallei Leopoldina Német Természettudományos Akadémiának, 1953-tól levelező tagja a Párizsi Neurológiai Társaságnak, 1957 óta tiszteletbeli tagja a Francia Neurológiai Társaságnak, 1959-től levelező tagja a Fédération Mondiale de Neurogie és a német Neuropathologusok és Neuroanatomusok Egyesületének 1964 óta. Tiszteletbeli tagja volt az International Society of Neuropathology-nak 1970 óta.

Tagja volt 1923-tól a Magyar Orvosok Nemzeti Egyesületének (MONE), abból a fasizálódás idején kilépett. Szegeden orvostársai a MONE főkegyesületének mégis elnökvé választották, de néhány antifasizista kezdeményezés után végleg kilépett az egyesületből. Romániában 1940–1943-ig képviselte választott kiadókát a felsőházban a kolozsvári Egyetemet, annak rektora is volt 1944/1945-ben. Kolozsvári letelepedése idején a szakszervezetnek is elnökvé választották. Erdélyi küldetése után az Egészségügyi Tanács elnöke 1969–1973-ig, majd tagja a Magyar Ideg-és Elmeorvosok Társaságának tiszteletbeli elnöke, politikai pártján tagja sohasem volt.

Életének folyamata, életműve tanulsággal szolgálhat az utódoknak, hogy feletébb hangoztatott, megkülönböztető módon kedvelt gondolata szerint, csak az a nép tud fennmaradni, amely „a hagyomány és a haladás útját követi”.

Bánáti Tibor

A KLÉBELSBERG EMLÉKTÁBLA AVATÁSA. A KISCSÁVOLYI ÓVODA SARKÁN VOLT
A DOMBORMŰ, VISSZAHELYEZÉSÉT A KÉPVISELŐTESTÜLET SZORGALMAZZA

KÖRNYEZETÜNK ÉS A KÖRNYEZETVÉDELLEM ÁLLAPOTA 1992-BEN

A kilencvenes évek – akár pozitív, akár negatív irányban – meghatározóak lesznek Földünk és az emberiség számára. Vessünk egy pillantást az általunk konkrétan nem észlelhető, a Világ egészét jellemző környezeti folyamatokra. Az ózonpajzs a Föld sűrűn lakott területein a feltételezettnél kétszer nagyobb ütemben vékonyodik. Naponta 140 növény- és állatfaj tűnik el véglegesen. Az üvegház hatást okozó atmoszférikus széndioxid mennyisége 26%-kal több, mint az iparosodás előtt volt. A közel 200 éves meteorológiai adatgyűjtés tanúsága szerint a nyílvántartott hét legmelegebb év közül hat 1980. óta volt. (Most szen-

vedtük a hetediket.) Az erdőik évi kb. 17 millió hektáros sebességgel fogynak. A Föld népessége évente 92 millióval növekszik, ebből 88 millióan a fejlődő világban születnek. E fenyegetések elkerülése, a környezeti pusztulás megfékezése érdekében létre jött a Rio de Janeiro-i ENSZ konferencia a világ minden részéről származó emberek – államfők, tudósok és aktivisták – részvételével. Az eredmény közismert, az iparilag fejlett, gazdag országok, melyek a környezeti pusztulás rohamos növekedéséért első sorban felelnek, enyhén szólva nem „lekesednek” a konferencia dokumentumaiiban megfogalmazottak elfogadásáért.

Inkább az elodázás taktikáját választották.

Ez a helyzet a világban, de nézzünk körül házuknál, Magyarországon. Hazánkban évente mintegy 410 ezer tonna por, pernye, korom, csaknem 280 ezer tonna nitrogéndioxid, 1,2 millió tonna kéndioxid kerül a levegőbe. Ehhez járul még a nem számszerűsített közlekedési eredetű széndioxid és ólom terhelés. Elszennyeződés miatt 150 ezer m³/nap víztermelő kapacitást kellett kiváltani és 220 ezer m³/napra tehető az a vízmennyiség, melynél a nitráttartalom már a határérték közelében van.

Hazánkban az évente keletkező 100 millió tonna termelési hulladék felét sem hasznosítják, a többit valahová lerakják. A keletkező évi 5 millió tonna veszélyes hulladékból 3,2 millió tonna vörös iszap (tűmföldgyártás mellékterméke) elhelyezési módja elfogadható. A fennmaradó 1,8 millió tonna veszélyes hulladék 1/3 részének kezelése és elhelyezése megoldatlan. A hazai élővilágból eddig 40 nő-

vény- és 53 állatfaj tűnt el 1037 faj veszélyeztetett. Erdőink állapotát kedvezőtlenül befolyásolja a rövidtávú gazdálkodási érdekek eluralkodása. Termőtalajaink területének több, mint felén kedvezőtlen hatások és talajtulajdonságok akadályozzák a termőképesség kihasználását. A vízerózió 2,3 millió hektárra, a szélérozió 1,4 millió hektár nagyságú területet károsít.

Ez 100 millió m³ talaj és 1,5 millió tonna szerves anyag lepusztulását jelenti. Az évi átlagos belvízi elöntés 130 ezer ha, mely egyéb éveken elérheti az 1 millió hektárt is. Az elmúlt évtizedekben felgyorsult a talajok savanyodása.

Ez a helyzet, de nézzük meg a hazai környezetvédelem lehetőségeit. Hazánkban a környezetvédelem ma is a szerény lehetőségek területe. A környezetvédelmi célú beruházások értéke nem éri el a hazai össztermék, GDP 1 %-át. A fejlett országoknál ez az arány 2-3 %. A környezetvédelmi célú szabályozó eszközök, alapok és költségvetési támogatások a GDP-nek csupán 0,1 %-át teszi ki. A környezetvédelmi szabályozás clavult, összefüggéstelen és sok esetben alkalmazhatatlan. A hön áhitott környezetvédelmi törvény nehezen akar megszületni. A környezetvédelem szervezete, struktúrája még nem alakult ki.

A feladatok tárcán belül és tárcák közötti lehatárolása nem történt meg, így a környezetvédelmi szakterület a koordinálatlanság és a gazdáltság időszakát éli.

Napról-napra gyarapszik a kezelhetet-

len környezetvédelmi problémák száma (angolna pusztulás, Kis-Balaton halpusztulása, szovjet létesítmények környezet-szennyezése, Velencei-tó, Keszthelyi-öböl, Budapest légszennyezése, Metallokémia, kiégett radioaktív fűtőelemek elhelyezése, stb.)

Szüksük a helyzetértékelést tovább, vizsgáljuk meg Bács-Kiskun megyében a kialakult helyzetet. Megyénkben évenként 1,5 ezer tonna por, korom, 8 ezer tonna nitrogén-dioxid, 12 ezer tonna szénmonoxid és 33 ezer tonna kéndioxid kerül a levegőbe. Ehhez társul a közúti közlekedés nem számszerűsített légszennyezése, mely különösen a városokban okoz lokálisan nehezen elviselhető problémát. A Duna-Tisza közti hátság kiszáradása folyamatban, melynek eredményként védett természeti értékek pusztulása, a mezőgazdasági hasznosítás lehetetlenülése és a lakossági vízellátás költségeinek növekedése tapasztalható. A megyében évente 61 ezer tonna veszélyes hulladék keletkezik, ebből 30 %-nak ártalmontes elhelyezése nem megoldott. Defláció által erősen veszélyeztetett talajok ösdterülete 375 ezer hektár. A megyei üdültövek vízminőségi állapotának romlása lassan krónikusnak tekinthető. A településeken keletkező szilárd és folyékony hulladékok ártalmatlanítása megoldatlan. A legtöbb települést szinte hulladékgyűrtök vesznek körül, a szippantott szennyvizek ürítése is jelentős mértékben útórokba, felhagyott parlagte-

riüeten történik. És milyen a környezetvédelem helyzete, mit teszünk a problémák megoldására, a központi károk mérséklésére és a központi károk felszámolására? A környezeti károkat bekövetkezésük után regisztráljuk, értékeljük, jelentjük és statisztikát készítünk, majd elfelejtjük, ha már nem szenzáció. Kit érdekel ma már a Kunszentmiklósról importált Apaj-pusztai veszélyes hulladékszenyezés?

Pedig a feltárt jelentős, nehézfém tartalmú égetési maradék most is ott található, ahol régen volt. A szovjet laktanyák környezetszennyezését feltártuk, a legtöbb helyen szénhidrogén származékkal szennyezett a talajvíz.

Nincs pénz, eszköz, szaktudás az eltávolításhoz, tehát marad a szennyezés ott ahol van. Döglenek a halak a csatornában, nincs oxigén a vízben. De pénz sincs a vízfrisítésre, a csatorna átültetésre, különben is nem haltenyészésre szolgálnak azok a csatornák.

Továbbszűkítve a problémakört városunkra, tapasztalhatjuk, hogy az illegális személtelakásokat nem tudjuk felszámolni, a szennyvíztisztító telep túlterhelt és lakott terület közelében van. A meglévő ivóvízbázis további hidrogeológiai feltárást és vízbázisvédelmi intézkedést kíván.

A volt szovjet laktanyák olajszenyezéseinek felszámolása fontos feladat.

A nyári kánikulai időszakban a Sugoica fűrdőre alkalmatlan volt, dunai

strand kijelölése válik szükségessé. Városunk környezeti állapotának szakmailag megalapozott feltárásánál tartunk még, de máris látszik, hogy számos olyan probléma vár megoldásra, mely messze meghaladja a város lehetőségeit.

Összefoglalva, környezetünk állapotát globális és helyi, lokális szinten egyaránt

folymatosan romlik. Sajnos a világ tá-
gabb és szűkebb emberi közösségei még
ma sem veszik igazán komolyan a kiala-
kult környezeti veszélyhelyzetet. Nincs
pénz, nincs illetékes, nincs felelősségér-
zés, nincs megoldás, pedig egészen bizo-
nyos, hogy a természetes környezetünk a
levegő, a talaj, a víz és az élővilág nem

ujratemmelhető természetes tőkéje az em-
beriségnek. Azt írja erről Ernst F. Schu-
macher új a híres humanista közgazdász:
„ha elpazaroljuk azt a tőkét, ami a ben-
nünket körülvevő élő természet jelent, ez-
zel magát az életet fenyegetjük”.

Petry József
környezetvédelmi szakértő

EGY TANÚ, AZ ELSODORT ÉVTIZEDEKBŐL

II.

Hitler Darányit Obersalzbergben meg-
lepő udvariassággal fogadta. A tárgyaló-
terembe azonban – a megszokott gya-
korlattól eltérően – csak a volt
miniszterelnököt invitálták, Ujpe-
trey doktori az előcsarnokban ültették le. Ez
sajnos a tárgyalásnak egy előre nem lá-
ható fordulatot adott. Darányi ugyanis –
germanofil hajlama ellenére – csak rész-
legesen értette és még gyengébben
beszélte Goethe nyelvet. Másrészt a ha-
tártervízió alapjául szolgáló térképet alig
ismerte, pont azért adták mellé szakértőtől
Ujpe-
treyt. Szerencsére Hitler kíséretének
egyik tagja felismerte a szituációt és a
kancellári fogadóterem ajtaját kissé nyit-
va hagyta. Ez természetesen nem volt
elégendő a később előálló komplikációk
elhárításához, Ujpe-
trey azonban föltanu-
jává vált a tárgyalásoknak.

Darányi mindössze öt percet beszélt.
Előadta a magyar kormány három ja-
vaslatát, melyet Imre-
dyék Hitler meg-
engesztelése céljából terjesztettek elő.
Magyarország csatlakozik az antikomin-
tern-paktumhoz, tízéves gazdasági
együttműködési szerződést köt Németor-
szággal és kilép a Népszövetségből. A
két első eredmény lényegében már rége-
bben követett kül-és gazdaságpolitikai
irány kodifikálása lett volna, a harmadik
tétel azonban figyelemreméltó. Bár a kü-
lönben is sóhívatali értékű Népszövetség-
re egy olyan politikai súlyú tétel, mint
a Horthy-Magyarország kiválása nem
mért halálos csapást, hazánk nyugat-eu-
rópai megítélése szempontjából igen
szencsétlenné bizonyult e lépés. A fasiz-
ta Olaszország és a náci Németország
után harmadikként kilépett Magyarország
a nyugati demokráciákban óhatatlanul a
két előbbi rezsim minősítésére kapt.

Hitler és Ribbentrop feszült figyelme
nem volt rossz előjel, a Fő-
rész és külügy-
minisztere elégedetten vehették tudomá-
sát: a körülmenők kénszere bel-
hajszolta a magyar kormányt egy

Németországnak előnyös szituációba. Az
ország alkalmas úgródeszkává vált a bi-
rodalomnak létfontosságú nyersanyag-
kincsek irányába történő elrejtéséhez. A
következő háromnegyed óra azonban a
fő-
részről rosszállás megereszkedéséből
még mit sem jelezte. Hitler kezdett be-
szélni és valószínűleg az a jelenség kö-
vetkezett be, amit a kancellár közvet-
lenül megfigyelők már jól ismertek.
Hitlernek lappangó színészi hajlamai
voltak és a szerepjátszás heve időnként
úgy elragadta, hogy indulatai fékezhet-
lenül elszabadultak. Közismert, hogy Na-
poleon is alkalmazott színészi eszkö-
ket és műfelfáborodást tárgyaló partnerei
megdolgozására. Csakohogy Bonaparte az
indulatokat pontosan adagolta és hatal-
mas értelme mindig uralkodott a csak lát-
szólag féktelen szenvedélyeken. A kistöl-
li Fő-
részben azonban a puhátsi céllzatnál
alkalmazott harag úgy eluralkodott, hogy
felpatant a helyéről és a tárgyalóterem-
ben száguldozva negyvenöt percig szórta
szemrehányásait az előtte gubbasztó Da-
rányira. A sajtójelentek csak Hitler ki-
fulladása vetett véget. A most következő
pillanat olyan briliáns helyzetkomiku-
mó teremt, melynek derje beragogyia
történelmünk e sötéte-
n árnyalt perceit. A
várakozásteli, súlyos csendet Darányi tő-
ri meg: „Birodalmi kancellár úr, nem ér-
tettem, kérem meg egyszer.” Mint Ujpe-
trey írja: „A teremben olyan csend lett,
hogy egy légy zümmögését is meg lehet-
tet volna hallani.” Hitler rádermedt Da-
rányira, majd odavetette a külügyminis-
ternek: „Ribbentrop, ezt csinálja tovább
maga!” – és kiszárgulott.

A hajdani borkereskedő tovább csinál-
ja. Nem ott és nem akkor, hanem annak a
müncheni szállodának a különteremében,
melyben a magyar delegációt elszállásol-
ták. A tárgyalásra még aznap este sor ke-
rült. Mivel a Fő-
rész a Pastoralé szímfőnö-
gyezését már előadta, a külügyminisz-
terre – nyilván az előfő-
részről kinyer-
ve szerint – a szelidebb szólam inonálását
osztották ki. A kimondottan barátságos
Ribbentroppal a két magyar tulajdonkép-
pen a teljes határ-
vonal menetében gyor-

san megegyezik, nézeteltérés csak Mun-
kács és Ungvár környékével kapcsolat-
ban támad. Hét falu fekszik a vidéken, a
két város ellátásához nélkülözhetetlenül
szükséges mezőgazdasági kultúrával. Ezt
a náci egy később szervezendő – ám so-
ha meg nem valósított – német protektorá-
tus részének szánták. A saját adataik
szerint a falvak jórészt német nemzetiség-
űek voltak, feltehetően a lakosok neve
alapján vélték így. Ujpe-
trey viszont jól
emlékezett Telemi instrukcióira: a két vá-
ros életképességéhez a falvak nélkülöz-
hetetlenek. A német cápa ellen beveti a
legnagyobb hatású robbanóanyagot és
közbeszó: „Birodalmi külügyminiszter
úr! Ennek a két falunak a többsége nem
német, hanem zsidó!”

Ribbentrop visszahőköl. „Veesen-
meyer – szól oda a kíséretében lévő ké-
sőbbi budapesti követnek – azonnal elle-
nőrizni!” Ujpe-
trey biztosra ment, hiszen
a Kárpát-medence tudományos precizitá-
sú etnográfiai térképezését Telemi vége-
zte el. Más alapunkához a németek sem
nyúlhatnak, viszont a magyar javaslat a
Telemi-vizsgálatok teljesen pontos köve-
tése-
n alapult.

Miután percekben belül kiderül, hogy az
észrevétel telibetaltat, a bécsi döntés ha-
tár-
vonal az előtárgyalás-
tisztázódik.

A félhivatalos diplomácia sikerével a
miniszterelnök és a külügyminiszter
egyaránt elégedett, ám a magyar vezetés
taktikai érzéke ezúttal kiválóan működik.
A Horthy Magyarország első jelentős
pártfogója Olaszország volt. Rómában
ellenérzést kelthet, ha a gyorsan váltó
agyú Ciano rájön, hogy az előjátékok Itá-
lia mellőzésével, Németországgal folyat-
tatták le. Az árnyékdiplomáciát – mely
sokszor hatásosabb a hivatalosnál – foly-
tatni kellett, tehát Mussolini tájékoztatása
céljából a Államtudományi Intézet igaz-
gatóját és Ujpe-
treyt a külügy Rómába
küldte. Rónay András miniszterelnök tit-
kára egy Savoia – Marchetti bombázó fe-
délzetén indultak el, 1938. október 27-e
táján. Az idő sürgett, hiszen november
2-re már kiűzték a külügyminiszterek
döntőbírói értekezletét. Az SM 81 már

BAJA. Szent-Istvántér.

KISFIÚ A FŐTÉREN. 1900 KÖRÜL

jócskán kiöregedett típus, mely Etiópiában jancsiszöveget szórva kiváló hatásfokkal működött a Négus mezitlábás katonái ellen, de vakrepülő berendezése szerfelett tökéletes. Bár kiválóan képzett gépszemélyzet gondjaira bízta a delegációt, a sűrű felhőzet és a rádióösszeköttetés megszakadása miatt a pilóta tökéletesen elvesztette tájékozódóképességét és örült annak, hogy végtére talált repülőteret, melynek kifutójára le tudta tenni a gépet. Csak hogy a fővárostól meglehetősen távol értek földet és Villani magyar követel telefonkapcsolatba lépve megtudták, hogy haladéktalanul Rómába kell utazniok. Ciano gróf már holnap Németországba utazik, de este nyolckor még lehetőséget ad a magyar delegációnak egy előzetes tárgyalásra.

A bombázó rádióközszülékének megajvításával még bajlódtak az olasz mechanikusok, a rossz repülőidő miatt szó sem lehetett arról, hogy meghibásodott adóvevővel a légiutat folytassák. A repülőterparancsnok gyorsan intézkedett és a magyar delegáció gépkocsin folytatta útját. Foligno és Róma között a távolság alig kettőszáz kilométer, csak hogy az út jórésze az Appenninek erősen szabdalta hegyláncának szírtjei között kanyarog. Sofőrjük azonban mestere a volánvezetésnek és a vállalható kockázat borotvaelén egyensúlyozva száguld a nyaktörő úton a vaktőfét éjszakában. Nyolc óra tízkor állnak meg Palazzo Chigi főbejáratánál. Ciano nem neheztel a késésért, mosolygva nyújt kezét a magyaroknak. Kitérik a térképet és a gróf olyan nagy-

úri grandenzzával korrigál bele a Münchenben kialakított határvonalba, amire senki sem számít, mivel a néprajzi alapú határvonal szerfelett kanyargós, az olasz külügyminiszter egyenes vonallal köti össze a nyugati szakasz két sarokpontját. Magához veszi a Budapestről küldött térképek egy példányát és biztosítja partnereit arról, hogy Ribbentroppal szemben érvényesíteni fogja saját javaslatát. Ujpe-tery és Rónay másnap reggel Rómából indulnak vissza megjavított gépükön. Imrédy derűsen, Teleky gróf azonban bosszankodva fogadja Ciano módosítását. Az olasz külügyminiszter határozatlan magyar-barát gesztusa – mely egyébként érvényesült a bécsi döntésben – a határvonalat Csehszlovákia irányába toltta és mintegy 150.000 főnyi szlovák lakossággal gyarapította Magyarország népességét. A Dr. Ujpe-terytől származó adat alapvető fontosságú Teleki gróf revíziós politikájának megítéléséhez. Magyarország széles néptömegeit, sőt a jelentős politikai személyek nagy részét is érzelmi motívumok befolyásolják a trianoni határok felülvizsgálatának követelésekor. Teleki a wilsoni néprajzi elvek alapján áll, mert tudja, hogy az Antant ezt tekintti a trianoni döntés fundamentumának. Álláspontját kértelhetetlen következetességgel még akkor is képviseli, mikor egy történelmi véletlen Magyarország javára módosítja a határvonalat. A politika érzelmentes, a rövidtávú érdek vonzását józanul elhárító, hideg logikával történő szemlélet Telekit Széchenyihez rokonítja.

Megtörténik a Felvidék visszacsatolása, majd félév múlva Németország hozzájárul, hogy Magyarország Kárpátaljára is bevonuljon és ezzel vagy 150 kilométernyi szakaszon visszaállítja a történelmi határokat. Így Magyarország szomszédállama lesz Lengyelországnak és ez hónapokon belül súlyos konfliktus forrásává válik. Hitler ugyanis már készül az agresszióra és rendkívül előnyös lenne Magyarországon át szállított német csapatokkal háttámadni a lengyeleket. A miniszterelnökséget ővevő Teleki gróf mintegy olvas a náci gondolataiban, mert 1939. augusztusában levélben figyelmezteti Hitlert, hogy Magyarországot Lengyelországhoz évszázados történelmi kapcsolatok fűzik és egy esetleg kirobbanó konfliktusban semleges fog maradni. Hitlertől viszont minden morális gútlás méltánylása tökéletesen idegen. Az Obersalzbergben folytatott megbeszélésen – melyen Csáky külügyminiszter vett részt – a Führer a legkevésbé sem törekedett indulatai visszafogására. A tárgyalás folyamán – melynek tartalmát az azon jelenlévő Ujpe-tery feljegyzéséből ismerjük – a magyarok szemére lobbantja hálatlanságukat. Pedig, úgymond: „...ő nem kért a német-lengyel háború esetén Magyarországtól semmit.” A kijelentést követően Csáky gróf – Teleki előzetes felhatalmazása alapján – közli, hogy ekkor a miniszterelnöki levél is tárgyalatlannak tekinthető.

Rövidesen kiderül azonban, hogy Teleki látott világosan. Egy héten belül bekövetkezett a német támadás és ezzel ki-

tört a világháború. Újabb hét múlva a birodalmi kormány kéri Magyarországot, hogy a Kassán átvetető vasútvonalon engedélyezzen német csapatzállást. A kérés a magyar katonai vezetéshez érkezik. Jól figyeljük meg, mert ez a későbbiek megítélése szempontjából döntő lesz: a vezérkar még érzi az alkotmányos hatalomnak való alávetettségét és az indívány a kormány élé kerül.

Ribbentrop kérésére Csáky külügyminiszter Újpeyter titkár kíséretében Berlinbe utazik. A találkozó a már meghódított lengyel föld szegélyén, Neustettin mellett jön létre. A külsőségek kissé teatralizáltak: a náci külügyminiszter SS egyen-

ruhában, derékövén pisztollyal, egy kis lengyel vendégfőben fogadja a magyar partnerét. A vendégeket is egy-egy pisztollyal kínálják: a környék még kóborló lengyel katonák miatt nem biztonságos. A két diplomata a gyermeket gesztus éppúgy visszatartja, mint Csáky gróf Ribbentrop ajánlatát. Pedig a német külügyminiszter – aki úgy látszik az árpád-házi királyok történelmében is tájékozott – „Halicsot és Lodomért” (sic!) kínálja fel, ha Magyarországot átengedi a lengyeleket háttámadó német hadoszlopokat. Bár a náci ismételen visszatér követelesére, a magyar miniszter hajthatatlan marad. A német kollégáitól szerfe-

lett rossz hangulatban elváló Csákyt két nap múlva Budapesten telefonon hívja Ribbentrop. A beszélgetés során ultimátum-szerűen követeli a német átvonalas engedélyezését. A minisztertanácsot azonnal összehívják és a magyar külügyminiszter néhány óra múlva telefonon közli Ribbentroppal: a magyar kormány kiatart eredeti döntése mellett.

E napon a Telegi-kormány országslására erkölcsi csúcsához érkezik. Hú maradt a magyar külpolitika tisztelgetremelő hagyományaihoz és az európai morális értékrendhez. Sajnos az ormon túl az út meredek kezdett lejteni.

dr.Dániel József

SORSDÖNTŐ NAPOK BAJA VÁROS ÉLETÉBEN

Dr. Surányi Istvánnak a Bajai Honpólgár ezévi május-júliusi számaiban megjelent írása („Néhány visszaemlékezés” az 1944. okt. – 1945. május időre) adta számomra az indítást, hogy amit én tudok (személyesen, vagy családtagaimtól, illetve szavahihető ismerőscimótl) erőll, valamint a közvetlen megelőző, majd ezt követő időszakról, e lap hasábjain szintén folytatásban, közreadjam. (Égyben a Szerkesztőbizottság felhívását is tolmácsolom az Olvasókhöz, hogy a még élő szemtanúk az utókor számára megörökíteni való élményeik leírását e lap szerkesztőségéhez, vagy annak tagjaihoz eljuttatni szíveskedjenek, hogy a „Levelet hozott a posta” c. rovatunkban közölhessük.) Hadd tudja meg a felnövő fiatal-ság is az igazat.

A Lengyelország német lerohanásával kezdődött hat évig tartó második világháború (1939–1945) az utolsó előtti évig tulajdonképpen megkímélte városunkat. Az addigi háborús események: katonai és munkaszolgálatra való bevonulások, a bombázások nélküli légiirádók, a Duna vonalát követő (és így a város nyugati oldala mellett nagy magasságból elszálló) amerikai bombázó légitáncok (repülőgépszámban általában 500 gép felett) még elviselhetőek voltak.

A sorsdöntő napok 1944. március 19-én kezdődtek, amikor német gépfegyver alakulatok szállták meg Magyarországot.

Erre a „talajt” a Volksbund és a magyarországi jobb- és szélsőjobboldali pártok készítették elő, a tábornoki és tisztségi kar német érzelmű tisztjeinek támogatásával. Hogyan reagált Baja város népe a megszállás hírére? A „zászlót” mindig az ifjúság viszi. A diákok (elsősorban a III. Béla ciszt. gimnázium, valamint a kereskedelmi fiúiskola és a tanítóképző diákjai) a Déri-kert Nemzeti Bank körüli utcácsón (ma a Bank épületének közelében) gyülekeztek „ellentüntetésre”, a magyar nemzeti szalagot, kokárdákat kitűzve ruházatukra. A tüntetés egyik szervezője édesapám volt. Lovas Andor baja-belvárosi főként-karnagy, gimnáziumi zene-ének óraadó tanár, aki már hónapok óta mint tart. főhadnagy be volt vonultatva és a városi és járási levante parancsnoknak Mannheim Ede tüzér ezredének személyi segédtszije volt. (A parancsnokság irodái a városi bérház emeletén voltak, a honv. katonai bevonulási központ irodái mellett.) A felhevült, forrongó, hazafias jelszavakat kiáltozó, nemzeti dalokat éneklő diákcsoportosulást a híre rohanva odaérkez László Vince ciszter rendházfőnök, gimnáziumi igazgató „kergette szét”, minden szerzetesi és igazgatótanári tekintélyét latbavetve. Tüvédek elkérteles végett közlöm, hogy nem a németek iránti szimpátiája miatt tette, hanem a diákjait a megtorlástól féltő pedagógusi lelkülete vezérelte. Kissé visszamene itt kell megemlítenem, hogy ugyanezen igazgató szorgalmazta a névmagyarosítást is. Így az én osztályomból (1942. júniusában „értünk” 23-an a ciszt. gimnáziumban (Ringeisz Attilából Sármezi, Wickert Zoltánból Vértés, Schwartz Györgyből Szántó lett, a névmagyarosítást sora kívüli intézők és az érettségi bizonyítványt a nevezettek már e nevékre kiállítva kapták. Előrelátó intézkedés volt ez, mert az SS a német nevé, (de nemétül sokszor alig beszélő) fiatalokat saját köteleibe akarta toborozni, illetve, 1944 nyarán és őszén a már magyarosított nevéket is kényszerrel

„oda vonultatta be” magyar katonai szervek által, a magyar honvédség alakulataiba való bevonulási helyett. Így pl. hágya lett iskolatársam Pfeil-ből Pauly, Méder-ből Mezős egy szép nap az SS-ben, majd mint SS katonák (mussz SS-ek volt a nevék egymás közt) szovjet büntetőtáborokban találtak magukat. (A jó magyar hazafiságot tanúsító dr. László Vince a ciszterci rend gazdasági-anyagi bázisát jelentő Előszállási Udalomnak egyik zsellér családjából született, a bajai gimnáziumnak az államosításkor igazgatója, a rend felosztásán – illetve a szerzetesek deportálásán” pedig a ciszterci rendház házfőnöke volt. Jónéhány éve, mint előszállási plébános agrárban halt meg. Temetésén a volt bajai diákjai nagy számban jelentek meg.)

Magyarország német katonai megszállása (1944. március 19.) után az „események” városunk életében is felgyorsultak. Mi jellemezte a város hangulatát, mi szabta meg a közérzetét? Először is a jegyrendszer, mely már évek óta fennállt, de aránylag még elviselhető volt. Jegyre ment a kukor, a kenyér, a liszt, a szappan és mosópor, vásárlási könyvre a ruha, fehéremény, cipő. De volt, ami járt, s be lehetett könnyen szerezni, ha valakinek nem volt elég a „jegyre járó”. Másodszor: a 10 órai zárórák a szórakozó- és nyilvános helyeken, az elszórtítás, a nyár kezdetétől mind gyakoribb (hál Istennek „csak nappali”) légiirádók már viszont elvetették a szórakozni vágyó fiatalok kedvét az esti tánciskoláktól, vígalmakól. A háború első éveiben még oly vidám bajai korzók (az „Úri korzó” a Szentháromság tértől a Belvárosi Templomig, a „bakaborozó” a Szentháromság tér Sugovica partján) a sötétedés kezdetére elnéptelenedtek. Megszokottá vált, hogy éjteleme egy-egy alacsony szálló és a Duna vonalát követő ellenséges repülőgépek, vagy gépcsoport a Duna medrébe időzített alkákat szórt. A szórás másnapján a gép aljára mágnes nagy kereket szerelt saját repülőgép próbálta alacsonyrepülésben a

LÁTKÉP A VÁROS KELETI RÉSZÉRŐL, A HUSZÁS ÉVEKBŐL

Duna medervonala felett az aknákat felrobbantani. Nem sok sikerrel. A németek uszályokon szállították a romániai benzint a német hadsereg és a hadiipar számára. E konvojok sértetlenül haladtak rendeltetési helyük felé, mivel az uszályok mágnestelenítve voltak, de sok magyar uszály futott aknára. Nagyrésztüket az 1950-es években „emelték ki”.

A zsidókérdés bajai vonatkozásai. Bajai város kulturális és gazdasági életében a lakosság 8%-t kitevő zsidóság jelentős szerepet vitt. A II. József császár idejéig gettóba szorított zsidóság az emancipáció után „szétszédelt” a városokba, átverte a görög és szerb kereskedőktől a kereskedelmet, nagy konkurenciát jelentettek a német (sváb) kisiparosoknak és kiskereskedőknek, majd tökéssévé egyes családok nagyobb kiterjedésű földek „földbérli” lettek.

De régi és neves bajai zsidó családok gyermekeiből városunkban jönevű orvosok, gyógyszerészek, állatorvosok, ügyvédek, újságírók is lettek. És elmondhatjuk azt is, hogy Baján a nemzsidó és zsidóvállalású lakosság között soha nem-minimem sűrűlőds nem volt. 1944. márciusig is voltak a zsidóságot súlytő (korlátozó) törvények, de ezek kijátszhatók voltak, annál is inkább, mert sokan sokban segítségére voltak a bajbajutottaknak. A német megszállás után és a szélsőjobboldal hatalomrajutásával bajba került a bajai zsidóság is.

Baján is végre kellett hajtani a „gettósítást”, ahová a városban egyéb helyen lakó zsidó családokat be kellett költöztetni. Gettóul a zsinagóga és a Munkácsy M. utca környéki házak lettek kijelölve. A beköltöztetés lassú huzavonával ment (hála dr. Bernhardt Sándor polgármesterünknek.) Aztán a Mogendove (hatágú 12 cm mekkoraságú, sárga színű ún. Móze, vagy zsidócsillag) viselése a legfelső ruházat bal oldalán. A holocaustot túlélő zsidók erre az időszakra így emlékeznek vissza: „Amikor feljöttek a csillagok...”

Ezt követte nemskorára a zsidóság deportálása Bajáról is. A zsidóság (Baja városból, a bajai, bácsalmási, jánoshalmi és zombori járásból) a vaskúti úti laktanyával szemközti nagykiterjedésű réten (gyakorlótér) a szabad ég alatti összezúfolva... (Részükre Mátyás alvégi hentes vágott tetente egyszer egy marhát.) Majd a városon végighajtvá gyalog ment (dél felé): a szimpatiára jellemző, hogy a német útvonala „pillanatok alatt” kiürült, nem volt bámészkodó-gúnyolódó bajai.) a vasútállomásra a már elkészített marhavagonokhoz. Sajnos a deportálást végrehajtott közül nem mindenki felelt meg az emberiségnyi elvárásoknak. Három esetet említenék meg. (Mjundhármat édesapám közölte velünk, elborzadva.

Az elszállítás előtti napon a deportálódókat a Kamarás Duna-i Ács-strandra (a régi bajaiak úgy ismerték, mint a „pénzes strand”, mellette a Bajai féle fetelep,

majd a városi fürdő következett. Ez utóbbinak közismertebb korabeli neve: „az ingyen-strand” volt.) hajtották, ahol a férfiak Ficzer detektívfeltűelő (róla később még lesz szó!) motozta meg, a nőket pedig – a kabinokba terelve – Lakiné szülész, aki a levetkőztetett nőket „megalázva” gumikesztyűvel kutatót végbeülkben és hüvelyükben a netán oda elrejtett arany, vagy gyémántékszerek és pénzek után. – A városon végigvonuló menetet kísérő csendőrök vezetője (egyese megjegyezték, hogy „egy hadnagy volt”) nótát vezényelt a menet élén haladó zsidó fiataloknak, akiknek ezt kellett énekelni: „Nem eszik több libamáját a kis Mórliczka”. A vasútállomásra a berakodásnál az ott felvigyázó rendőrök egyikétől egy deportált megkérdezte, hogy hova visznek minket? Mire a magáról megféleldeztetett rendőr (egy vasutas elmondása szerint) így válaszolt: „Magukból szappan lesz, magukból kisasszonykám – mutatott rá egy tizenéves zsidó kislányra – szagosszappan.” – Bizony, hiába tagadták sokan a negyvenes évek végén, (sőt egyesek még ma is!, hogy a nép nem tudta, hogy hová viszik a zsidókat, az igazság az, hogy az angol és a moszkvai rádió magyar adásaiból az azt hallgatók „sutogva adták tovább a híreket”, s ekkor már az egész világ tudott a deportáltak „végső állomásának” történéseiről. Ezt kissé időben túlgorva kiegészíttem a következőkkel: 1945. február-március hó-

napokban a németországi magyar tartalékhadsereg 88. újonckiképző ezredének karpaszományos, majd hadapródja voltam. Egy alkalommal az ellátást biztosító német hadtáp az élelmiszerellátmány mellett 4-5 főre egy-egy impregnáltanyagú papírdobozokban (kerék alakú, dobozossajt mekkoraságú) rendkívül bűzös, nyúlós, enyhén barnássárga színű zsiradékterülő anyagot tartalmazó dobozokat adott át, melynek rendeltetése a lábbeli bekenése által annak vízhatlanítása. Toimácunk megkérdezte a német alstiztót, hogy miről van ez? Mire ő - száját kissé elhúzva - közölte: „Judenfett als Hautfett” (zsidózsír bőrszirként). Elborzadva történt aztán a szétosztás a magyar alakulat tagjai között. Úgy emlékszem,

senki sem használta arra, amire a német szánta, hanem - az első légiriadó alkalmazásával - a laktanya körüli erdőkben elástuk. Ekkor jutott eszembe az a reggel, amikor édesapám a reggeli miséről hazatérve közölte velünk: „A szeszgyártalajdonos Spitzer-házaspár öngyilkos lett, megmérgezték magukat, reggel halva találták őket az ágyukban.” Ez még az első zsidó-törvények idejében volt. Sokminden megaláztatástól menekült meg így ez a városzerte köztisztviselőben álló vallásos, régi zsidó család. A humanitásra jellemző, hogy fiúkat, Somogyi Elemért (gépkocsijával együtt) vitéz Kosztolányi Károly tüzér alezredez bevonultatta (és mentette végig!) a parancsnoksága alatt álló bajai V. Légvédelmi tüzérezredtálya-

hoz, megmentve őt így az oroszországi munkaszolgálat minden poklától és talán a biztos haláltól is.

(A folytatásban a román „kiugrás” következtében előállott helyzetről, annak bajai vonatkozásairól, a város katonai kiűréséről, a Szálasi-puccos követői bajai nyilas hatalomátvételi kísérletéről, a bajai és baja környéki leventék elvonulásáról, utóvérdharc-kísérleték Baján, a bajai nemzetőrségről lesz szó.)

Dr. Lovas György

AZ UTOLSÓ NAPOK

...hogy élükben először
ilyen temetést lássanak.”

dr. Sztrilich Pálné visszaemlékezése
A. Csapody Vera utolsó napjaira.

...Tán még egy csendes, szép nyár is van. Balatonszemesen a 44 év óta a Gondviselés által csodamód megörzött nyaralóban. Hugának 9 unokája, (3 és 14 év között) meg más rokon és vendéggyerekek boldog zajukkal nem zavarják. Benne, körülötte nagy csendesség van, az égbolt és a víz nagy csendessége tűkrözdök benne, mert az Úr a házban lakik vele. És csupa hálás öröm szeretetért, gyerekszajért, virágokért, a reggeli madárcsicsergéstől kezdve a Balatonban tükröződő fenséges napnyugtáért, mindenért hálás és mindenben gyönyörködik.

Azután hazatérés. A szűk városi utca légkörében a mindennapi templomba menéssel tágitja lelkét a végtelen felé.

Már megkérdezte kezelőorvosától, a család régi barátjától: Ugye már nem tart soká?

Még egy hónapig tartott a mindennapi út a templomig a templomtól. Aztán egy hétfő reggel már ez is sok lett volna neki. Rögtön eljön a lelkiatya, feladja rá a betegek szentségét. Eljön az orvosa is injekciókkal. Még reménykedik, hogy „talán vasárnap azért lesz miséje is?” Lejutathat, ha felerősödik? Már nem lehet. De bele nyugszik csendesen. Annál is könnyebben, hiszen (külön engedéllyel) az Úr az Oltárszentségen egy fődél alatt lakik vele.

Még egy hónapig azért vekkerre kel, alig engedi, hogy segítünk öltözködésében, pedig lélegzete egyre nehezebb, szívervése egyre fáradtabb. Aztán minden reggel így is egy jó órát tölt Urával. Utána csendes derűvel visel el mindent.

Hogy még a szobában is támogatni kell lépését. De azért, - ha hozunk virágot - lefesti.

Akad egy csodakedves, finomtapintatú jóbarát, (Jelenits Kató) aki reggelente a saját kertjében megszedett különleges virágokat csak a külső ajtókilincsen akasztja, hogy „Jegyen dolga Vera néniem!”

Aztán eljön az utolsó hét, amikor végülis már nem bír felkelni. Nagyon messzenéző csendben hallgat. A beszéd, a pohár víz is nehezebb eszik. De azért derülten csendes. Nappal és éjjel igen halk szóval, ha kér valakit.

Aztán egy délután kéri, hogy még egyszer megkaphassa a betegek erősítő kenejét az utolsó harca.

Még utána két napig él. És fel kell jövegni róla, hogy utolsó délutánján már igen halk, nehéz szavával arra figyelmeztet, hogy ne feledkezzünk meg a szomszédban lakó megkeseredett nőről, vigyünk neki majd Erzsébet napra virágot. És aztán gondolkodik, hogy még van neki egy igen kedves kollégája, aki évek óta fekvő beteg és akit, amíg bír látogatott. Az is Erzsébet. Gondoljunk helyette rá.

Aztán este van. Ülök mellette. Fogom a kezét. És olyan csendesen alszik el, hogy már csak hűlő kezéből értem, hogy elment.

Megadta neki az Úristen, hí szolgáját, hogy olyan csendesen, szépen menjen haza hozzá, hogy semmi ijesztő ne legyen benne az itt maradtaknak. Mint egy szép szobor fekszik. Szinte fiatalabbnak látszik, mint életében.

Másnap, november 7-én van 25 éves évforduló miséje sógorának, dr. Sztrilich Pálnak. Gyerekei, unokái mind eljönnek erre és ott tudják meg, hogy Vera néni is hazatért.

...A koporsó kint áll a szabad téren. Az égbolt borul följe, nem a halottasház nyomasztó pompája. Egyszerű koporsó. Nem urna. Az, akinek hült teteme benne nyugszik, megérdemelte, hogy így temessék el az áldott földre. Színes virágcsokor a koporsón, a késő ősz „ürömörzsi”, ahogy régi magyar néven nevezték ezt a kesermey illatú, de híven tartós szép virágot. „A halálón túli szeretet virága”, ahogy egyszer valaki megírta. És a koporsó körül nagy-nagy térség, csupa-csupa koszorúval keretézve. És a koszorú mögött az eleven koszorú, azoknak száza és száza, akiknek sokat jelentett az eltávozott. És egy egész énekkar. Negyven éve nem áll fenn az iskola, de csodálatos összetartó ereje ma is létezik. Ezek egykor ott érettségiztek, ma nagymama korú nők, ma is együtt szoktak énekelni templomukban. Ide pedig eljöttek, hogy egész szívükből nézzenek az elment Vera néni utána és élénkeljék neki:

*Jézusom, ha jön a végnap,
Ismerj engem magadéknak.
Homlokomon piros véred...
Neked halok, nekéd élek...*

Azután az Egyház pupja nagyon egyszerű és nagyon mély szavakkal búcsúztatja: imádkozik érte, hogy az örök világosság fényeskedjék neki... és mi mind vele imádkozunk.

Az Egyház pupja nem vonal le, hogy helyet adjon a hivatalos állami búcsúztatásnak. Ez nem volna Csapody Vera hitvalló élete befejezéséhez méltó. Maga hívja oda az állami szervek képviselőit. A Természettudományi Múzeum Növénytanának igazgatója lép oda és nagyon alaposan és nagy megbecsüléssel beszél Csapody Vera életművéről. Utána a Tudományok Akadémia Biológia Szakosztálya búcsúztatja. Komolyan, mélyen és szépen: „Adjon az Úr örök nyugodalmat neki.” De milyen meghatáit és meghatáit vesz búcsút volt tanárkollégái közül az, aki még az egyetlenül képes rá. Aztán

felteszik a koporsót. Felrakják a sok-sok koszorút és megindul a menet.

Elől a kereszt, az Egyház képviselői. A koporsó után pedig a nagyon szeretett Vera néni testvéreinek unokái, mind-egyik kezében egy szál virág. És énekelünk és imádkozunk mind. A sír beszentelése után még egy meghatott búcsúzás: volt tanítványai nevében a legjobban odaillő szavakkal egyik külön nagyon szeretett tanítványa.

Vera néni testét beteszik a földbe. Hullatána a sok fehér virág. Azután a föld. A

sírhalom fölé pedig feltornyosul a koszorúk tömege. Van hivatalos állami koszorú is. De van végeláthatatlanul sok, szível kigondolt más is. Nemcsak a bécsi Szent Szív Intézet volt igazgatónöje (Vera egyik legkedvesebb, legrégebb tanítványa) és főnöknője koszorúja, hanem az évről-évre nála érettségizettek sok-sok koszorúja. És legkedvesebb biológus munkatársai maguk fonta koszorú és a soproniak hozta örökzöld koszorú és az arborétumok koszorúja és a család aprajagya virágai...

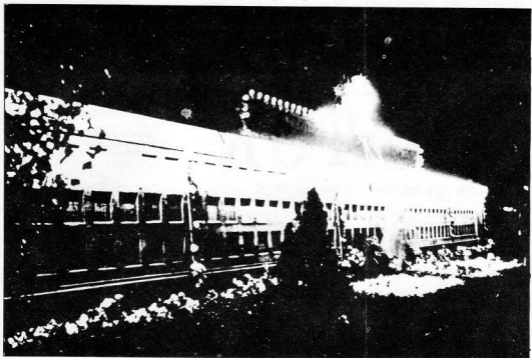
Ki tudná mind elsorolni.

Nem is fontos. Fontos csak az, amit unokahuga és unokaöccse mondtak, akik kisgyerekeiket is elhozták a temetésre: Kell, hogy életükben először ilyen temetést lássanak.

Ez a temetés hitvallás volt.

Csapody Vera földi része most földre került, de amit élete példájával és tanításával jó magként elvetett, az sokfelé és sokszoros gyümölcsöt hoz.

Amén

EGY RÉGI HALOTTAK NAPJA, A RÓKUS TEMETŐI, HŐSI EMLÉKMŰNÉL

KÖNYVELŐZETES

A szeremlei Duna-ág

(Tanulmányok a természeti adottságokról és a hasznosítási lehetőségekről.)

„A víz látása és nézése feltétlenül hatással van az emberi psziché alakulására is. Amint a tenger közelében lévő embert a végtelenségű tünő víz távlatokhoz szoktatja, az erdővel szegélyezett folyó szemlézése merengővé teszi, megihletti, csodás képeket bont a lelki szemei előtt.”

– írja Kapocs Nándor szinte záróként annak a kiskönyvnek a végén, amelyben ismét a bajaiak által annyira áldott és imádott árterzi vizekről, élőlényekről, életközösségekről esik szó.

Dr. Richnovszky Andor szerkesztésében és az Eötvös József Tanítóképző Főiskola Környezetvédelmi Körének gondozásában jelent meg 250 példányban az a tanulmánykötet, amely 9 dolgozatot közöl a szeremlei Duna-ágról. A különböző helyi környezetvédelmi fórumokon szintén minden alkalommal felvetődik a szeremlei Duna-ág megnyitásának ötlete,

párosulva azzal a gondolattal, hogy az így biztosított átfolyás, átöblítés jótékony hatással lehet a „civilizációs betegségeit” egyre nehezebben elviselő Sugovica víz-minőségére is.

A városunk általános rendezését szolgáló terv vitája kapcsán olyan elképzelések is felvetődtek, hogy horgásztanyás üdülőterület kialakítására kerüljön sor a mellékág bal partján, ugyanakkor a mellékág jobb partja szinte teljes hosszúságban védett terület: az 1977-ben létrehozott Gemenci Tájvédelmi Körzet része.

A kötet tanulmányai tudományos adatokat és ismereteket közölnek a mellékág és környezetének jelenlegi állapotáról.

A dolgozatok cím szerinti felsorolása a következő:

Vörös Béla: A szeremlei Duna-ág.

Schmidt Antal: Vízkémiai vizsgálatok a szerelmi Duna-ágon, Schmidt Antal – Káldi Ervinné: Adatok a szerelmi mellékág algáinak ismeretéhez, Laki Ferenc: A szerelmi Duna-ág vízi és vízparti növényzete, Tóth Imre: A szerelmi Duna-ág melletti erdőkről, Richnovszky Andor: A puhatestű (Mollusca) fauna, Nyúl Bertalan: Adatok a Duna-menci szarvasvadászathoz, Kovács Lászlóné: Szerelmi népéletéből, Kapocs Nándor: „A vizek fölött...”

A finomgrafikájú, hangulatos borítót Szalontai György festőművész munkája, a kötetet kiegészítő, a szerelmi népéletet felvillantó fotók pedig Kovács László fotóművész alkotásai.

A könyv kereskedelmi terjesztésre nem kerül, de különböző könyvtárakban (városi, főiskolai, múzeumi) hozzáférhető. Schmidt Antal

ADATOK

Adatok egy lebontott kápolna történetéhez

A bajai görk.el. szerb egyházközség iratainak rendezése közben egy olyan levélváltásra találtam, mely város történeti szempontból figyelemreméltó lehet. Ezért az – kis magyarázattal – közreadom.

Az 1930-as években Borsay Jenő nyugdíjas jegyző és múzeumi munkatárs volt. A város életére vonatkozóan nagy anyagot gyűjtött össze, melyet azután dr. Rapcsányi Jakab nyugdíjas közéleti főorvos „Baja város monográfiája” c. közsémtér könyvében felhasználta. Az e levelezésben foglalt anyag a könyvében nem szerepel. A Borsay-féle levelezési anyag – dr. Kőhegyi Mihály múzeumi igazgató szóbeli közlése szerint – a megyei levéltár bajai anyagában található Kecskeméten. Miután a teljes – vonatkozó – levelezés az egyházi irattárban maradt fent, célszerű a levelezést teljes terjedelmében közreadni.

(Borsay-féle levél.) Baja, 1935. július 27-én Erzsébet királyné utca 70. – Főútszélentől Plébános Úr Városunkban Szent János városrész fölött, a régi Pandúr-helység helyén épült 1686. után a cs. kir. élelmezési raktár – K. K. Militár-Verpflégszmagazin, mely egyszersmind sajkás hajóraj állomás is volt. – Ezt az élelmezési raktárt a katonai cinisztár a múlt század második felében eladta Gaál Péter bajai lakosnak és társának, kik azt átalakítván, létesíté benne a „Spitzer-féle szeszgyár”. Különböző viszontagságok után Baja város tulajdonába került ez az épületkomplexum, mely azt rendre-sorra lebontja, illetve lebontatja. – Ennek az élelmezési raktárnak egyik részét alkotta az a kápol-

na, mely az idén tavasszal lett a csákyáni áldozata, lebontották. A lebontott kápolna falába különböző égetett téglák és terméskövek voltak beépítve. Néhány ilyen téglát és kőfeliratot a mellékletre másolva van szerencsém azzal a kéressel megküldeni, hogy közülük a megfejtendő feliratokat megfejteni és Baja város történetének érdekében a köztől és visszkerélgel csatolt mellékleten magyar betűkkel átírva visszaküldeni kegyeskedjék – Úgy hiszem, glagolcival van dolgom és Főútszélentől Plébános úr nekem leghivatottabb szakértője. – Megjegyzem, hogy a kápolna falából több 1740. évszámmal égetett-jelzett téglát került ki annak bizonyosságául, hogy azt az 1740. évben, vagy pedig 1790. év után építették. Ugyanis 1739. évben volt (Baján) a nagy pestis, amelynek sok panduri hajócsík stb. esett áldozatulai, így alaposan gyanusítottam, hogy fogadalmi kápolnáról van szó. – Válaszbélyegget csatolok. – Főútszélentől Plébános Úrnak előre is hálás köszönetet mond igaz tisztelettel aláíratos szolgálja: Borsay Jenő ny. jegyző. „(Melléklet: 1 db papírral 7 téglával alakú keretben glagolita betűk és különböző ábrák. Alul magyarul: „A Baja városi vizek cs. kir. élelmezési raktárának 1935. tavasszal lebontott kápolnája falaiában talált faragott kövek és téglák feliratait és jeleit.)

A Borsay-levél címzettje Tomity Lőrinc kolostorvezető (Grábóc, Tolna megye), hercegcsántói és bajai adminisztrátor plébános volt. (Bajáról és Hercegcsántórol a helyi szerb pópák 1921-ban a kivonuló szerb csapatokkal

elhagyták plébániáikat.) Tomity címe: Lavrentije Tomić Jeromonah i adm. paroh. u. Bajii i u Santou). A levél hálódalára a bajai plébánia iktatószámja: 55/935. – Alatta magyarul: „Mai napon benti kérelemnek elintézésésképpen a kért megfejtést köszönettel átvetem. Baja 1935. szept. 19. Borsay Jenő ny. jegyző.”

Tomity atya úgy látszik nem bízott a saját tudásában, vagy talán túlságosan is nagy jelentőségűnek tartotta ezt a kérelmet, mindenesetre a mellékelt rajzot tartalmazó lapot felterjesztette feltelesen egyházi hatóságának, a Budai görk.el. püspökségnek. Sajnos, a felterjesztés másolata nem került elő eddig, de az arra kapott válasz igen, melyet K. I. szakcsérű és precíz fordításában általam „kissé magyarártva”, az alábbiakban közlök:

Tiszteltendő Tomity Lőrinc kolostorvezető- és adminisztrátor plébános úrnak Hercegcsántón. Az Ön 1935. július 29-i 55/1935. sz. alatt iktatott beadványában a bemutatott levelet és rajzot visszazármatatom és értesítem Önt, hogy mi egyik szakértőnk véleménye szerint ezeknek a feliratoknak a megoldása a következő:

Átnéztem a mellékelt feliratokat és jeleket. Az 1-es ábrán félreértés nélkül érthető: „NIKODIM”. A 2-es ábrán a betűk két csoportra oszthatók: az első három betű értelme: „UROS”. (A gyenge imók, mint az tudjuk, gyakran felcserélik a glagolita s és t betűket, így a t betű helyett s olvasandó! (A második betűcsoport rövidítés: vagy vezetéknevre, vagy hivatalára utal. Az utolsó betű lehet „a”, de lehet „” is, (UROS monah = Uros szerzetes). A harmas ábrán a felső (hátrányos) betűsor és a kereszt: Isus Hristos, azaz Jézus Krisztus a pravoszláv kettős keresztel. A negyedik ábrán: ZSIG az alatta lévő (ötödik ábra) SZ. N. de lehet olvasni SZ. I. nek is valószínűleg vezeték és keresztnevű kezdőbetű. A hatodik és hetedik ábrán azok: jelek, csillagok, kereszték és félhold. Ezek a jelek be vannak metszve mint díszek, vagy valami mélyebb jelentésűek lehet, ezt nem tudom megállapítani, valószínűleg habonaszágból kerültek oda. – Kelletlen az, hogy ezek a jelek nincsenek lefényképezve, úgy gondolom, hogy akkor világosabban megfejtődne lenne, mit akartak ezzel kifejezni. Valószínűleg (már.T.I.: a nevek, Nikodém és Uros, valamint SZ. I.) a kápolna kiritóainak (egyházi kegyurak, illetve alapítók), vagy az építésmestereknek a nevei, de épp úgy lehetnek az alapító szerzetesek, vagy első pópák nevei is. – Szentendre, 1935. augusztus 28.) szeptember 10-én. Uvashatatlán aláírás, budai püspök. – A budai püspökség címeres kör alakú gumibélyegzelenyomata és vízbélyegzelenyomata. A püspökség választólevélét a bajai plébánia a 62/1935. szám alatt iktatta.

Gondolatok a levélváltás tartamával kapcsolatban. A Borsay levélben említett: „egyszersmind sajkás hajóraj állomás volt”. A sajkás egységét még Mátyás király szervezte meg, s annak legénységét rácsokból állt. A fővajda általában osztrák főtiszt, az alvajda mindig rác (szerb)

nemzetiségű volt. A mohácsi vész követő időben a rácokból álló sakkasok a törökök is alkalmazták szolgálatukban, míg a császári (rác) sakkások székhelye Komárom („Rácváros”) lett. A török alóli felszabadító harcok során a felszabadult Délmagyarországon kialakított „Katonai határőrvédek” és a titeli „Sakkás kerület” (azaz a „Dunai Flotilla”) a bécsi Haditáncsnak volt alárendelve. A szobanforgó kápolna tehát a rác katonaság kápolnája is lehetett egyidőben, amire utalnak a kövek: Nikodém, Uros és SZ. I. a „Jézus Krisztusnak szentelt” kápolnát építették. Ha pedig a 4-es ábrában levő ZSIG-et (glagolita abc. alapján, mivel ott a számokat is betűvel jelölték) számoknak vesszük 713-at kapjuk. Abban az időben az 1-est az évszámban elhagyták. Vagy beépített kövek egy előbbi építmény kövei is lehetnek részben, melyekből már 713-ban épülhetett valami. Egy kőből ítéve, melyen a kereszt mellett a félhold és a zsidó csillag is fel van tüntetve, olyan hely is lehetett ez, amelyet törökök, keresztények és zsidók közösen használtak. (Temető?) A Rapcsányi-féle monográfia szerint a lebontott kápolna körül temettek is egy időben.

Mivel az iratárban a Borsay-féle kérés levél, a melléklete (a rajzok) és a szerbnyelvű püspöki válaszevél együtt található, valószínű, hogy ő annak idején Lőrinc atyától az utóbbi magyarnyelvű fordítását vette át, s az eredeti (értékes adatokat tartalmazó) levelek e leközlésre fennmaradtak a bajai szerb plébánia iratárban.

Dr. Lovas György

A Bajai városi vall. és köz. életművelési tanácsnak 1957. tavaszán lebontott kápolna sírja falánban talált magyar nyelvű és legfeljebb félrészben szerb nyelvű

A KÖNYVISMERTETŐ
ELHANGZOTT
A ZOMBORI KASZINÓ
130 ÉVES
ÜNNEPSÉGÉN

KÖNYVELŐZETES

Jó estét kívánok, köszönteném Önöket, ám ehhez keresnem kell a megszólítást. Könyvismertetőt kellene mondanom, tehát szólhatnék Önökhöz, mint Tisztelt Könyvbarátokhoz. A szoban forgó kiadványban a Zombori Polgári Kaszinó Egyesület megalakításának 130. évfordulója alkalmából látott napvilágot, Önök is e jubileum tiszteletére gyűltek egybe, nem pusztán azért, hogy ezt a füzetecskét szemrevételezhessék. Hadd szólítsam tehát Önöket, – s hiszem, ez a leghelyesebb – KEDVES KASZINÓ BARÁTOKNAK!

Egy vékony füzet van a kezünkben, amely a nagy hagyományú múltunk kíván egyetlen kis mérföldköve lenni, amelyre lepihenhet az utat járó vándor, visszatérhet a megtett szakasz megszépítő kőporába és előrevetítheti pillantását a bizonytalan irányba kanyarodó, vagy ágazó

jövőbe. A megtett út és az elvégzett feladatok feletti elégedettség valóban szépé, szinte legendássá teszi az elmúlt 130 esztendőt, úgy a kezdeteket, mint a kibontozást, vagy az újrakezdést 1945-ben, s az azóta se ritka megmozdulásokat, amelyek lendíteni kívántak a sorvadkozó művelődési lelkesedésen. Szép és dicső a múlt, mert feledésbe merült. Köztünk már nem lehetnek olyanok, akik emlékezhetnének eleinkre, akik ráértek a Polgári Kaszinó Egyesület megalakításának szükségességére, akik adományaikkal, tagdíjaikkal tették lehetővé, hogy otthona legyen a magyar nyelvű művelődésnek, hogy kötetről kötetre bővüljön a könyvtár, hogy fölléphessen a Dalárda...

S mint ahogy ebben a kis könyvecskében olvashatják majd, valóban legendás és nagyszerű időkbe nyúlik vissza a Kaszinó múltja. Kevés a történeti fogódzó,

ám a feldolgozott adatok mellé nem nehéz hozzáképzelné a zombori polgárokat, kimért nagyvonalúságukkal, elegáns udvariasságukkal, szivarfüstös társalgásaikkal. Vagy kicsoda világraszóló ünnepség volt, amikor a zászlógya elsősor bontotta ki a Dalárda új zászlaját, amikor az első igazi jubileumon együtt énekelte vagy másfél tucat magyar, német és szerb polgári és egyházi énekkar. A legszebb és példánértékű az egészben, hogy a prvoszláv egyházi kórust a Kaszinó karmagya vezényelte s hogy a Dalárdisták felekezeti, vagy nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül szívesen részt vettek úgy az egyik, mint a másik, vagy a harmadik zombori kórus munkájában.

Persze az együttélés és szorgoskodás öröme mellé a történelem folyamán törom is vegyült, a Kaszinó tagságát először az első, majd a második világháború tizedelte meg. A kitarás, az egyúvátartozás igénye azonban nem szunnyadt. 1945-ben már meg is alakult a Petőfi Sándor Művelődési Egyesület. Azt hinnék, innét már minden tudott, minden ismert, mindenre emlékszünk. Az egyesület történetével foglalkozó füzetecskéből kiderül, koránt sincs így. Az adatok feltárása és ellenőrzése a megfelelő dokumentáció híján a hiányos emlékezetre szorítkozik csak, így a legendás idők nem kevésbé legendás erőfeszítéseket követelő folytatás egy monográfiában található majd csak teljes feldolgozást, amelynek elkészítéséhez, ha a jubileumokat vesszük irányzék-ként, van még idő.

Húsz év múlva ugyanis a kaszinó fennállásának 150. évfordulóján remélem mindannyian együtt leszünk és akkor a teljes monográfiáról beszélhetünk.

Addig azonban nagy feladat áll a Kaszinó-barátok előtt: elragadni az emlékezés enyészete elől a múlt jeles pillanatait, mert a zombori Polgári Kaszinó Egylet, illetve a Petőfi Sándor Kultúregyesület már része a történelemnek, ezért kár lenne nem feljegyezni magának az intézménynek a történetét. A most bemutatott füzet szerzői ennek érdekében tették le az első mérföldkövet, tanulmányozván két meg nem jelentetett kéziratot, a Dalárda jubileumi programfüzetét, a Kaszinó-tagok magándokumentációját, emlékezéseiket. Ezt a nemes munkát folytatni kell. Mellette azonban még egy óriási feladat vár mindnyájunkra: megteremteni a Kaszinó történelmének további alakítását! Ehhez kívánok mindenkinek erőt, egészséget, magyarságot, biztonságot, békét és szeretetet! Legyen ez a könyv útravalója a további munkának!

Fekete J. József

A RÉGI HALPIAC

KÖNYVISMERTETŐ

Zombori István:

A szerbek Magyarországon

Szeged, 1991. 216 oldal, ára 150 Ft, kiadja a szegedi Móra Ferenc Múzeum

A könyv a múzeumban 1990. október 17-18-án megtartott tudományos konferencia anyaga, amely a Pro Renovanda Cultura Alapítvány, a miskolci Hermann Ottó Múzeum és a szegedi helyi szerb közösség anyagi támogatásával jelent meg. Az előadások anyaga bővítve került ismertetésre, az alábbi fejezetekben:

Szakály Ferenc (történész, Bp.): A szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben – vázlat. *Rókay Péter* (történész, Újvidék): A szerbek beköltözése Magyarországra a XVI. században. *Kőhegyi Mihály* (történész, Baja): A szerbek felkötözésének (1690) történeti előzményei. *Pál Andor* (történész, Újvidék): A szerbek nagy kivándorlása. *Gerberovics Sándor* (történész, Újvidék): A szerbek magyarországi bevándorlásának és megtelepedésének kérdése. *Dankó Jend* (művészettörténész, Bp.): A karlovciai érsekiség egyházzervezete és görögkeleti népessége a XVIII. századi összefrások tükrében. *Hegedűs Antal* (történész, Újvidék): A kiváltásigolt szerb nemzet a XVIII-XIX. századi Magyarországon. *Oltvány Ferenc* (történész, Szeged): A Csongrád vármegyei szerb optánok ügye (1922-1930). *Grin Igor* (néprajzkutató, Békcéscsaba): A Maros menti szerbek népköltészeti hagyományainak néhány jellemző viszonyáról. *Dr. Lovas György*

BAJAI HONPOLGÁR

Független Város- és környezetvédő lap
Megjelenik minden hónap első napján

Felolós szerkesztő:
GYULAVÁRI JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke:
Bánáti Tibor

A szerkesztőbizottság tagjai:
Dr. Dániel József, Kalocsa Béla,
Dr. Lovas György, Nemes Gábor,
Dr. Richnovszky Andor,
Dr. Solymos Edé, Schmidt Antal

Kiadja a Bajai Honpolgár
Alapítvány

Postacím: 6500 Baja,
Oltványi Imre u. 14.

Nyomdai munkák:
Compu-Typo Kft.

LAPALAPÍTÓ:
ÚJVÁROSI ÁMK